Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң, ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң органы

1923 чылда үндезилеттингеН

1954 ИЮНЬ 22 ВТОРНИК № 124 (3061)

ӨРТӘӘ 20 КОП.

БӨГҮНГҮ СОЛУНДА:

Москваның Тушино аэродромунга болган агаар парады (1 арын).
ВЛКСМ Төп Комитединде (1 арын).
Е. Белецкий.—Хамааты агаар флоду улус ажыл-агыйының албанында (2 арын).
Улуг-Хем районда (2 арын).
М. Достай-оол.—Тожунуң колхозтарында иви ажылы (2 арын).
А. Григорьев.—Бир трактор бригадазында (3 арын).
Д. Седен. — Ажылдың темпизин дүргедедир (3 арын).
А. Опарин.—Амыдыралдың тыптып келгениниң айтырыы (3—4 арыннар).
Женева чөвүлел хуралын долгандыр (4 арын).
Моол-совет найыралдың айы (4 арын).
Италияның хөй-ниитизи Чеховтуң тураскаалын демдеглеп турар (4 арын).
Лисынманчы ёзу-чурумнуң кризизи (4 арын).
Индонезияда чепсектиг дээрбечилерниң үүлгедиглери (4 арын).

Малды чайын одарладып семиртиринче кичээнгейни салыр

Колхозтарның, совхозтарның, машина-трактор станцияларының болгаш Тываның көдээ ажыл-агыйының бүгү ажыл-ишчилериниң мурнунда малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазыбиле улуг болгаш харыысалгалыг сорулгалар туруп турар.

Ниитиниң мал ажылын хөгжүдерде бистиң областың делгем чаагай чайгы одарларын шын ажыглаары улуг ужур-дузалыг. Областың делгем аьргалары, шынаалары, даглары болгаш көктүг-шыктыг сериин чайлаглары колхозтарның, совхозтарның бүгү малдарын эки сүүзүннүг чемнер-биле хандырарынга четчир.

Сөөлгү чылдарда колхозтарга болгаш совхозтарга малдың продуктулуун бедидери-биле бедик продуктулуг бүдүрүкчүлерни областа киирип, малдың уксаазын элээн экижиткен. Зооветеринарияның калбак четкилери тургустунган болгаш мал ажылында хөй күш кирер ажылдарын механизастаарынга четчир санныг техниканы МТС-тер, совхозтар ап турар. Ындыг-даа болза, малга шын ажаалга, чемгерилгени тургузар талазы-биле кол кичээнгейни колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары амдыгаа чедир салбайн турарлар. Ооң уламындан малдан алыр сүт, эьт, дүк продуктулар кончуг куду болуп турар.

Малдарны чайгы үеде одарладыры—колхозтарга, совхозтарга болгаш күрүнеге хөй санныг продуктуну бээрин хандырар болгаш ооңбиле колхозчуларның база ажылчы чоннарның материалдыг чаагай амыдыралын улам-на экижидер.

Малды чайын одарладып семиртири чүгле малдың продуктулуун бедидеринге ажыктыг эвес, харын аныяк малдарның доругун өзеринге, малдың төлгүрүн бедидеринге, уксаазын экижидеринге, янзы-бүрү аарыглар-биле демисежиринге, одарларны шын ажыглаарынга болгаш эки семирткен малдар кыштың кадыг-берге үезин хүр эрттиринге улуг ажыктыг.

Бистиң областың бүгү колхозтары ниити сүт продукциязының барык-ла 66 хуузун чайгы одарлаашкын үезинде ап турар. Малдың чайгы одарладыышкыны Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Улуг-Хем районнарның колхозтарында багай эвес чоруп турар. Бии-Хем районда Кочетов аттыг, Чөөн-Хемчик районда «Кызыл тараачын» көдээ ажыл-агый артельдериниң инек кадарчылары эштер О. Манчык-оол биле К. Лопсаң олар эрткен чылын бода малдың чайгы одарладыышкының организастыг чорутканнар. Олар малды чайлагларже үндүрер мурнунда ооң белеткелин эки кылып, малды назынының аайы-биле бөлүктерге үзүп, одарладыр малдарны тус-тус деңзилээн болгаш одарларны эьлчег ёзугаар ажыглаар планын кылган турган. Ооң түңнелинде эш О. Манчык-оолдуң одарладып кадарган инек малдарының дүн-хүнде ортумак деңзи немежилгези 900—1000 грамм, эш К. Лопсаңның — 800 — 900 грамм болган. Дүн-хүнде малдың бедик деңзи немежилгезин чедип алганы дээш облкүүском эш Лопсаң биле Манчык-оолду Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый делгелгезиниң кандидаттарынга бадылаан. Малды 90—120 хонуктарда одарладып семиртирге, аныяк малдарның ортумак дириг деңзизи 80—90 килограмм, а чамдык тергиннериниң—112 килограмм чедир немежип турган. Чайгы одарларга малды эьлчештир одарладыр системаны калбаа-биле ажыглаваан колхозтарның малдарының немелде деңзизи дүн-хүнде чүгле 400—500 грамм болуп турган.

Бо чылын малды одарладып семиртирин Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу», Сталин аттыг, Барыын-Хемчикте «Большевик», Кызыл районда «Баян-Хем» колхозтар организастыг чорудуп турар. Ындыг-даа болза, малды одарладырынга кичээнгей салбас чамдык колхозтар баштаар черлери бар.

Малды одарладыр талазы-биле мурнунда турган четпестерни бо чылын катаптавас ужурлуг. Ол четпестер болза, малды сериин чайлагларже үндүрбейн, изиг ховуларга чайладыр, одар-белчиирни ажыглаарының техниказын үрээр, сүрүп одарладыр малдарның кадарчыларынга дуржулгалыг, мал ажылы дээш боттарын бердинген малчыннарны шилип албас болгаш сүргүн одарларда малчыннарның амыдырал чурталгазынга таарышкан байдалдарны тургуспас үүлдер турган.

Одарларны тус-тус бөлүктерге үзүп, аңаа малды эьлчештир одарладыр системаны шын ажыглап тургаш, колхозтарның болгаш совхозтарның малдарын чайлагларга одарладып семиртирин калбаа-биле нептередирин СЭКП ТК-ның сентябрь Пленуму тодаргай айыткан.

Бистиң областың колхозтары болгаш совхозтары малды эки оттуг одарларже үндүрерин доозуп турар. Малдарны одарларже сайгарып үндүрери-биле малдың чайлаглаашкынының ажылы ооң-биле доозулган деп бодаар болза, шын эвес болур. Малдарны одарладып семиртириниң, одарларны шын ажыглаарының техниказын шын организастаары чүгле малчыннарның хүлээлгези эвес, харын аңаа партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарының, ылаңгыя МТС-териң, колхозтарның, совхозтарның удуртукчуларының, оларның тускай эртемниглериниң хүн-бүрү бүгү талалыг киржири эргежок чугула. Ынчангаш СЭКП райкомнары, райкүүскомнар малдың чайгы одарлаашкынының түңнелин хынап, ол ажылга боттуг удуртулганы болгаш практиктиг дузаламчыны доктаамал чедирер ужурлуг.

Чайгы одарларда малчыннарга таарышкан культурлуг амыдыралды тургузар херек. Колхозтарның, совхозтарның мал одарларында турар малчыннарын эмнелге дузаламчызы, садыг, кино-чурук, солуннар, сеткүүлдер, ном дептерлер-биле хандырарын организастаар. Колхозтарда болгаш МТС-терде партия организациялары болгаш культура-чырыдыышкын органнары мал одарладып семиртип турар малчыннар ортузунга партийжи-политиктиг, культура-массалыг ажылдарны күштелдирер болгаш үргүлчү ажылдаар агитаторларны тургузар ужурлуг.

Колхозтарның, совхозтарның, оларның мал фермаларының аразында болгаш тус-тус малчыннарның ортузунга ниитиниң мал ажылын хөгжүдер, ооң продуктулуун бедидер дээш социалистиг чарышты калбартып тургаш, 1954 чылда мал өстүрериниң күрүне планын күүседирин хандырары бүгү улустуң херээ болур.

СССРЭ-ниң Агаар Флодунуң хүнүнге алдар кылдыр Москвага болган байырлыг хурал

Июнь 19-та Москвага СССРЭ-ниң Агаар Флодунуң хүнүнге алдар болдурган ССР Эвилелиниң Камгалал министерствозунуң партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери-биле кады байырлыг хуралы болуп эрткен.

Культураның болгаш дыштанылганың Горький аттыг Төп паркының ногаан театры кып-кызыл транспарантылар болгаш кыйгырыглар-биле каастап-шиметинген турган. Ону генералдар, офицерлер, Совет Армияның алдарлыг ужудукчулары, найыслалдың бүдүрүлгелериниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары, партия болгаш совет ажылдакчылары, эртемденнер болгаш чогаалчылар долдур олурупкан турган.

Байырлыг хуралды ужар-чүүлдүң маршалы П. Ф. Жигарев ажыткан.

Маадырлыг совет улуска, Совет Армияга, Шериг-Далай болгаш Агаар Флоттарынга алдар кылдыр, алдарлыг Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка алдар кылдыр эш Жигаревтуң салган өөрээлдерин олурганнар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Ооң соонда найыслалдын ажылчы чоннарының өмүнезинден СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң секретары эш И. Т. Марченко, ужар-чүүл үлетпүрүнүң ажылдакчыларының мурнундан Ужар-чүүл үлетпүрүнүң министри эш П. В. Дементьев, Москваның комсомолчуларындан болгаш аныяктарындан ВЛКСМ-ниң Москва хоорай комитединиң секретары эш М. Ф. Давыдов олар байырлал таварыштыр Агаар Флодунуң ужудукчуларынга болгаш ужар-чүүл үлетпүрүнүң ажылдакчыларынга байыр чедирген болгаш оларның улам ыңайгы чедиишкиннерлиг болуруң күзээннер.

Байырлыг хуралдың киржикчилеринге концерт көргүскен.

(СЭТА).

Москваның Тушино аэродромунга болган агаар парады

Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары боттарының ужар-чүүлү-биле чоргаарланып турар болгаш ССРЭ-ниң Агаар Флодунуң хүнүн бүгү улустуң байырлалы кылдыр демдеглеп турар. Чыл бүрү байырлалдың кол болуушкуну Москваның Тушино аэродромунга агаар парады болуп турар. Ынчангаш июнь 20-де, воскресеньеде аэродромнуң секторларын дола берген муң-муң москвачылар чырыткыланчак, кайгамчык чаагай, уттундурбас көрүүшкүннүң хереченлери болганнар.

Хүндүскүнүң 12 шакка чедир кашла минуталар арткан. ССРЭ-ниң В. П. Чкалов аттыг Төп аэроклубунуң байырлалдыы-биле шиметинген бажыңының индиринге эштер Н. А. Булганин, К. Е. Ворошилов, Л. М. Каганович, Г. М. Маленков, А. И. Микоян, М. З. Сабуров, Н. С. Хрущев, А. И. Кириченко, П. К. Пономаренко, Н. М. Шверник, М. А. Суслов, П. Н. Поспелов, Совет Эвилелиниң маршалдары болгаш ужар-чүүлдүң маршалдары көстүп келген. Көрүкчүлер партияның болгаш чазактың удуртукчуларынга изиг байыр чедирип турганнар.

Таптыг-ла хүн дүш турда, «Шупту дыңнанар!» деп медээ чаңгыланып үнген. Кайгамчык улуг ногаан шөлдүң кырынга секторлар аайы-биле турган репродукторларга Совет Эвилелиниң Күрүне Гимнизиниң аялгазы чаңгыланып турган. Артиллерия салюдунуң дааштаашкыннары диңмиреп үнген.

Агаар парады эгелээн. Ону тук тудукчу самолёттар ажыткан. Баштайгы самолётта — В. И. Ленин болгаш И. В. Сталин чуруктарлыг тук чораан. Өске самолёттар шериг-агаар күштериниң. ДОСААФ-тың эвилелдешкен он алды республикаларның туктарын ап чораан.

Агаар парадының бирги кезээ (удуртукчузу — Совет Эвилелиниң Маадыры ужар-чүүлдүң гвардияның генерал-лейтенантызы Н. П. Каманин) армияга, ужар-чүүлге болгаш флодка дузалаарының эки-тура ниитилелиниң ужудукчуларының, планеристарының, авиамоделистериниң чедиишкиннерин көргүскен. Бо кезектиң программазы хөй-хөй солун болгаш ужар-чүүл спортунуң көргүзүглери-биле байлак болган. ДОСААФ-тың кежигүннери—ажылчыннар, албан-хаакчылар, студентилер, инженер-техниктиг ажылдакчылар, спорт мастерлери ужудуушкуннуң ёзулуг уран аргаларын көргүскеннер.

Ак-көк агаарның ареназынга ужудуп турган ужудукчулар Дрожжин болгаш Лавриненко оларның спорт-чу самолёттарын, Совет Эвилелиниң Маадыры Марина Чечнова баштаан ужудукчу чеди херээженнериң машиналарын, база ужудукчу Головнов баштаан 24 самолёттарны көрүкчүлер улуг көдүрлүүшкүн-биле адыш часкап байырлап турганнар. ДОСААФ-тың спортсменнери дээди чергениң ужудуушкунунуң янзы-бүрү хевирлерин көргүскеннер.

Бүдүрүлгеге ажылдавышаан, ужар-чүүл херээн шиңгээдип алган ужудукчу спортсменнер көрүкчүлериниң кайгаашкынын хайныктырган. Олар шупту ужар-чүүл спортун хандыгыышкын-биле кылып турарлар. Владимир областың Вязнски хоорайдан Дрожжин, Мордва АССР-ниң Саранскиден Лавриненко, англи дыл башкызы Лисин, Сумы хоорайдан Барабанов, Москва заводунуң улуг мастери Дриго, тудугжу-техник Сатина, агаар парадының өске-даа киржикчилери боттарының мергежилин болбаазырадып, чаа-чаа чедиишкиннерни чедип ап турар.

Самолёттарның эьлчээнге планерлер чедип келирге шимээн читкен. Алды планеристер—спорттуң алдарлыг мастери Раценская, Чернышева, Штанова, Абрамов, Есаулов болгаш Прокофьев Тушино аэродромунуң кырынга каш минута иштинде тырыкыланып турганнар. Планерлар 500 метр чедир бадыышкын биле куду алзы тырыкыланыышкынны күүседеткеннер.

Муң-муң кижилериниң кичээнгейин кызыл чалгынныг планер хаара туткан. Ол карак чивеш кынныр аразында көстүп келген. Ону аэродромдан автострат аажок күш-биле октаан ужурунда, планерист Чеботарев чамдык үениң иштинде уг-биле барган күштү ажыглап алгаш, өрү алзы үнүпкен. Планер алды үс метр бедип үнгеш, эргилиишкинни, Нестеровтуң тырыкыланыышкынын, дээс, киндир ужудуушкунну күүседеткен. Автостраттың дузазы-биле планериң ужудуушкунун парадка бирле дугаарында көргүскени ол. Эглиннээш чалгыннарлыг база бир чаа планер турган.

Радио-биле башкарар авиамоделдерни ССРЭ-ниң Агаар Флодунуң хүнүнүң байырлалынга бир-ле дугаарында көргүскен. Олар барык харугда ужутканнар. 150—200 метр бедип үнген. Майор Паняев, авиомоделистер—делегейниң рекордсмени спорт мастери Михаил Васильченко, Малик, Хухра, Величковский, Горынин, Шайхутдинов моделдерни радиобиле башкарып турганнар. Бичии машиналар кыска чалгыышкынныг радиостанцияларының командазын ылап күүседип, адак соонда ужуп үнген черинге барып кончуг эки хонупкан.

Бистиң дайынчы ужар-чүүл техникавыс оран чок буруңгаар баскан болгаш ону шериг ужудукчулар тергиин эки шиңгээдип алганнар. Ону агаар парадының ийиги кезээ (удуртукчузу ужар-чүүлдүң генерал-лейтенантызы С. У. Рубанов) тодаргай көргүскен. Аэродромнуң оң талазынче согун хевирлиг реактивтиг истребитель аажок дүрген чоокшулап келген. Ону бирги чергениң ужудукчузу майор Лапшин ужуткан.

Дээрде база бир бөлүк беш реактивтиг самолеттар. Оларны подполковник Бабаев баштаан. Олар кызыы чыскаал-биле чоруп турганнар. Олар Нестеровтуң тырыкыланыышкынын болгаш ээшкинниг тырыкыланыышкыннарны кончуг холбаалыг, чараштыр көргүскеннер. Полковник Шульженконуң баштааны тос реактивтиг истребительдер Нестеровтуң тырыкыланыышкынын болгаш өске-даа элээн хөй нарын көргүзүглерни күүседеткен.

Ийиги кезектиң онзагай чүүлү болза реактивтиг бомбардировщиктерниң болгаш реактивтиг истребительдерниң колонналарының эртиишкини болган. 300 ажыг самолеттар тос-тос болуп алган чоруп турганнар. Мөңгүнелчек машиналар кызаңнаашкын дег дүрген эртип турган. Дуржулгалыг ужудукчулар Совет Эвилелиниң Маадыры полковник Хворосунов, полковниктер Романов, Постнов, Вишняков, подполковниктер Трофимов, Келейников болгаш оон-даа өскелер ол машиналарны башкарып чорааннар.

Агаар-десант кезээн (удуртукчузу—генерал-лейтеант В. Ф. Маргелов) Совет Эвилелиниң Маадыры полковник Ерофеевскийниң удуртканы Ми—4 деп 36 күчүлүг ужар аппараттар—вертолеттер ажыткан.

Кайгамчык улуг нелик сагышка кирер ол машиналар черниң кырынга канчаар чавызап кээп турганын болгаш сиген кырынга хонупканын москвачылар сонуургал-биле көргеннер. Вертолеттер хонуптары-билек-ле оларның фюзеляжының соңгу кезии ажыттына берген. Артиллерия чепсектерин оортан дүжүргеш, чүдүрүп алгаш чоруп турган. Чепсек чүдүрген кожуктуг автомобильдер колонна болуп алгаш, аэродромга карак чивеннедир чоруп турган. Десантыны олуртупкан. Вертолеттер маңнаашкын чокка көдүрлүп үнгеш, звенолар аайы-биле шөлдү каггаш чорупкан. Аэродромнуң секторларынга адыш часкаашкыны диңмиреп турган.

Парашютизм—дидимнериниң болгаш күштүглериниң спорту. Аныяк оолдар, кыстар аэроклубтарга өөренмишаан, аңаа хандыкшып турар. Олар байырлалга боттарының уран аргазын дидим болгаш тывыңгыр көргүскеннер. Парашютистериниң аразынга янзы-бүрү хевириниң юбилялар тургулаан. В. П. Чкалов аттыг Төп аэроклубтуң спортсмени спорт мастери Калинин 356 удаа халааны ол. Шак ындыг кижилер парашютистериниң аразынга дыка хөй турган.

Парадты моон мурнунда ышкаш агаар десантызы-биле доокан. Ил—12 деп 36 самолёттар 400 метр бедиктен парашютистерни октаан.

Байырлал доозулган. Тушинога агаар парады (кол удуртукчузу—ужар-чүүлдүң маршалы П. Ф. Жигарев) бистиң агаар флодувустуң чаачаа чедиишкиннерин көргүскен. Коммунистиг партия, Совет чазак ону тургускан болгаш соксаал чокка хөгжүдүп, болбаазырадып турар. Ужар-чүүлдүң техниказын буруңгаар шимчедип бар чыдар ужудукчуларның, конструкторларның, инженерлериниң болгаш ажылчыннарның тергиин эки кадрлары өзүп үнген. Ужар-чүүлдүң чедиишкинери улус ажылагыйының чедиишкиннери-биле, Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улустуң чедип ап турары тиилелгелер-биле үзүлбес холбаалыг.

* * *

ССРЭ-ниң Агаар Флодунуң хүнүн бүгү чурт демдеглээн. Хоорайларга болгаш суурларга хуралдар, лекциялар, беседалар болуп, алдаржаан ужудукчулар-биле ужуражыышкыннар, улустуң селгүүстээшкиннери болгулаан. Хөй-хөй хоорайларга спортсменнериниң — ужудукчуларның, парашютистериниң маргылдаалары эрткилээн.

Байырлалды демдеглээри-биле июнь 20-де бистиң Төрээн чуртувустуң найыслалы—Москвага болгаш эвилеледшкен республикаларның найыслалдарынга артиллерияның чээрби удаа дааштаашкыны-биле салюттар кылгылаан.

(СЭТА).

ВЛКСМ ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

1954 ЧЫЛДА КОЛХОЗТАРГА БОЛГАШ СОВХОЗТАРГА МАЛ ЧЕМНЕРИН БЕЛЕТКЭЭРИНГЕ КОМСОМОЛ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

1954 чылда колхозтарга болгаш совхозтарга мал чемнерин белеткээринге комсомол организацияларының киржилгезиниң дугайында ВЛКСМ ТК доктаал хүлээп алган. Мал чемнерин белеткээринге, малчеми культураларның ажаалгазын чорударынга болгаш силос тудугларын тударынга эң идепкейлиг киржирин ВЛКСМ ТК комсомол организацияларынга хүлээткен. Ооң-биле холбаштыр колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге мал чемнерин мөөңнээриниң доктаатынган планнарын долдур болгаш ажыр күүседир дээш комсомолчуларның болгаш аныяктарның ортузунга чарышты калбаа-биле нептередирин комсомол организацияларынга саналдаан. Сиген кезериниң, силос тудугларын тударының, силос салырының талазы-биле аныяктар бригадаларын болгаш звеноларын тургузарын, мал чемнерин белеткээринче болгаш мал чеми культураларның тарылгаларын ажаарынче аныяктарның массалыг үнүүшкүннерин организастаарын ВЛКСМ ТК комсомол организацияларынга сүмелеп турар. Сиген ажаар агрегат бүрүзү ажыл бүдүрериниң ээлчег нормаларын долдур болгаш ажыр күүседеткен турарын чедип алыр. Комсомол организациялары сиген кезер машиналарны ажыглаар арга чок черлерге чаңгыс-даа гектар сигени кестинмээн черлер артпазын дээш сигенни аныяктарның күжү-биле хол кадыыры-биле кезерин организастаар ужурлуг. Чаягаар үнген оьт-сигеннерни силостаар чорукту калбаа-биле ажыглаар талазы-биле комсомолчулар болгаш аныяктар колхозтарга болгаш совхозтарга дузалаар хүлээлгелиг. Эргежок чугула апарганда мал чемнерин белеткээриниң, мал чеми культураларның тарылгаларын ажаарының, силос тудугларын тударының талазы-биле ажылдарга парторганнар-биле чөпшээрешкенин ёзугаар хоорайларның болгаш ажылчын суурларның аныяктарын күрүне организацияларының ажылынга каража болдурбайн киириштирер апаар.

Комсомолдуң райкомнары, хооркомнары, обкомнары, крайкомнары, эвилелдешкен республикаларның ЛКСМ ТК-лары мал чемнерин белеткээриниң талазы-биле ажылдарга боттарын эки кылдыр көргүскен комсомолчуларны болгаш аныяктарны бүгү хемчеглер-биле мактапшаңнаар ужурлуг.

Колхозтарга болгаш совхозтарга мал чеминиң быжыг суурун тургузарының талазы-биле ажылдарга комсомол организацияларын идепкейлиг киириштирер сорулга-биле ВЛКСМ ТК мал чемнерин белеткээриниң талазы-биле комсомолдуң район организацияларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын чарлаары эргежок чугула деп көрген. Чарышка тиилекчилер кылдыр боттарының идепкейлиг ажылы-биле дараазындагы ажылдарны кылган, комсомолдуң район организацияларын санаар:

— МТС-терге, совхозтарга болгаш колхозтарга сиген ажаар машиналарның септелгезин өй-шаанда доозарынга болгаш оларны сиген ажаалдазынга бүрүн ажыглаарын чедип алырынга, чаягаар үнген сиген шөлдериниң болгаш тараан оьт-сигеннериниң бүгү шөлдеринге сиген кезилдезин бүрүн болгаш өй-шаанда чорударынга дузалаан;

—силостаар кукурузаның, тарымал тооруктуң, корнеплодтарның, бахчаларның болгаш өске-даа мал чеми культураларның бедик дүжүттерин өстүрериниң талазы-биле колхозтарга болгаш совхозтарга дузалаан;

эргежок чугула санныг силос тудугларын тударынга комсомолчуларның болгаш аныяктарның идепкейлиг киржилгезин хандырган болгаш силос салырының планын күүседиринге колхозтарга болгаш совхозтарга дузалаан;

—Тарааларны комбайн-биле ажааганының соонда бүгү бүдүн болгаш үүрмек саваңнарны бөлеринге болгаш сарааттаарынга дузалаан.

Социалистиг чарыштың тиилекчилеринге 20 бирги, 50—ийиги болгаш 30 үшкү черлерни, а ол ышкаш 200 тус-тус шаңналдарны — хол шактарын доктаадыр.

Комсомолдуң бирги черлерни алган район организацияларын ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиинге киирер. Комсомол райкомнарын «Москвич» деп маркалыг чиик автомобильдер-биле шаңнаар.

Комсомолдуң ийнги черлерни алган район организацияларын ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиинге киирер. Комсомол райкомнарын кожуктуг мотоциклдер-биле шаңнаар. Комсомолдуң үшкү черлерин алган район организацияларын ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиинге киирер. Комсомолдуң райкомнарын радиоприёмниктер-биле шаңнаар.

Мал чемнерин белеткээриниң талазы-биле ажылдарга эң шылгараан комсомолчуларны, аныяктарны, комсомол активчилерин ход шактарыбиле шаңнаар.

Сиген кезериниң, мал чеми культураларның бедик дүжүттерин өстүрериниң, силос тудугларын тударының, силос салырының талазы-биле ажылдарга бедик бүдүрүкчүлүг көргүзүглерни чедип алган комсомолчуларны болгаш аныяктарны, а ол ышкаш мал чемнерин белеткээринге комсомолчуларның болгаш аныяктарның комсомол активчилерин, комсомол ажылдакчыларын, комсомолдуң эге, район, хоорай организацияларын, комсомолдуң обкомнарының, крайкомнарының эвилелдешкен республикаларның ВЛКСМ ТК-ларының киирип келгенин ёзугаар ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлүг бижиг-биле шаңнаар.

Мал чемнерин белеткээриниң талазы-биле комсомолдуң район организацияларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының түңнелдерин 1954 чылдың октябрьда үндүрер. Комсомолдуң обкомнары, крайкомнары, эвилелдешкен республикаларның ЛКСМ ТК-лары көдээ ажылагыйның хамаарышкан органнарыбиле кады мал чемнерин белеткээринге эң эки чедиишкиннерни чедип алган комсомолдуң бир—ийи район организацияларының дугайында сан-медээлерни октябрь 15-ке чедир ВЛКСМ ТК-га киирер.

Мал чемнерин белеткээриниң талазы-биле комсомолдуң район организацияларының социалистиг чарыжын калбаа-биле нептередир чорукту хандырарын ВЛКСМ ТК комсомолдуң обкомнарынга, крайкомнарынга, эвилелдешкен республикаларның ЛКСМ ТК-ларынга база комсомол солуннарының болгаш журналдарының редакцияларынга хүлээткен.

Колхозтарга болгаш совхозтарга малдың баш санын мал чемнерибиле бүрүн хандырарынче бүгү күштерни салып, сиген кезериниң, мал чеми культураларның бедик дүжүттерин өстүрериниң, силос тудугларын тударының талазы-биле ажылдарны чедиишкинниг чорудары дээш демиселге идепкейлии-биле киржиринче ВЛКСМ ТК комсомолчуларны болгаш аныяктарны кыйгырган,

Хамааты агаар флоду улус ажыл-агыйының албанында

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың сагыш салыышкынының ачызында бистиң чуртувус ужар-чүүл херээниң теориязының болгаш практиказының талазы-биле дыка бурунгаар хөгжээн. Совет Эвилели ам бирги чергениң агаар флоттуг болгаш эки белеткетинген ужудукчу кадрларлыг болуп турар. Бистиң агаарга артык күштүг чоруувус совет ужудукчулар дайзынга өлүмнүг соғуушкуннарны таварыштырып, ооң дериг күжүн болгаш техниказын узуткап, ооң-биле дайзынны бүрүн чылча-шаварынга дузалааны Адачурттуң Улуг дайынының аар-берге шылгалдаларының чылдарында чаңгыс удаа эвес көргүстүнген.

Дайын сөөлүндеги чылдар адачурттуң ужар-чүүлүнүң хөгжүлдезинде чаа үе чада болур. Совет эртемденнер биле авиаконструкторлар ужар-чүүл үлетпүрүнүң ажылдакчылары-биле болгаш ужудукчулар-биле кады ужар-чүүл эртемин болгаш адачурттуң самолёт тудуун үргүлчү болбаазырадып, бурунгаар шимчедип турарлар. Чаа-чаа, болбаазырангай хевирниң машиналары тургустунуп, самолёттарның ужуушкунунуң дүргени, бедик болгаш ыракшылы өзүп, шимчедикчилерниң күчүзү улгадып, приборлар болгаш дериг-херексолдер болбаазырап турар.

Совет Эвилели—канчаар-даа аажок калбак-делгем чурт, ынчангаш Коммунистиг партия болгаш Совет чазак хамааты транспорттуң ужар-чүүлүн хөгжүдеринче кезээде улуг сагыш салыышкынны салып келген. ССРЭ-ни хөгжүдериниң бешки беш чыл планының талазы-биле СЭКПниң XIX съездизиниң директиваларында агаар транспортунуң чүүк сөөртүлгезиң 1950 чыл-биле деңнээрге, бешки беш чылдың төнчүзүнде 2 катаптан эвээш эвес көвүдедири көрдүнген. Ол сорулга-биле транспорт самолёттарының паркызы немежип, хонукта ажылдаар кылдыр деритингең агаар шугумнарының болгаш аэропорттарның четкизи көвүдеп турар. Хамааты агаар флодунуң хөгжүлдези бешки беш чыл планының онаалгаларының деңнелинде чоруп турар деп үвени бешки беш чыл планының баштайгы үш чылдары көргүзүп турар. 1953 чылда агаар транспортунуң чүүк сөөртүлгезиң 1940 чыл-биле деңнээрге 9,7 катап өскен.

Бистиң бүгү чуртувус агаар шугумнарының сырый четкизи-биле шыптынган. Бистиң Төрээн чуртувустуң найыслалы—Москва-эвиледелшкен республикаларның бүгү найыслалдары-биле агаарга доктаамал аргыжып турар. Чоокта чаа Москва—Магаданның шугуму ажыттынган. Чайгы үеде агаар шугумнарының хөй нуруузунга пассажир болгаш чүүк самолёттарының шимчээшкини көвүдеп турар.

Хамааты ужар-чүүл совет кижилериң хүн бүрү амыдыралынче шагда-ла быжыы-биле кирген. Транспорттуң дүрген болгаш эптиг хевири болур самолёт миллион-миллион хамаатыларның чүүлдүгзүнүүшкүнүн чаалап апкан. 1954 чылдың баштайгы кварталында пассажирлерни агаар-биле сөөртүрү эрткен чылдың ол-ла үезе-биле деңнээрге 21 хуу көвүдээни көргүзүг болур.

Хамааты ужар-чүүлдүң ажылдакчылары пассажирлер хандырылгазының культуразын бедиринче улуг кичээнгейни салып турарлар. Бо чылын Хабаровскиге, Казаньга, Ригага чаа аэровокзалдарны ажыглалга киирген. Аэровокзалдарның болгаш гостиницаларның тудуушкунун чурттуң өске-даа хөй-хөй аэропорттарында чорудуп турар. Чайгы үеде Крымның болгаш Кавказтың дыштанылга черлеринче курортчуларның чоруп турары дыка көвүдээни-биле холбаштыр хөй-хөй үлетпүр төптери-биле курорт хоорайларының аразынга дорт агаар аргыжылгазын тургузуп турар.

Улус ажыл-агыйының хөй-хөй далаштыг чүүктерин ужар-чүүл транспорту-биле сөөртүп турар. Муң-муң километр черлерден чүүктү шоолуг хөй эвес шак иштинде дажыглап турар. Соңгу чүктүн, Ыраккы-Чөөн чүктүн районнарында хөй-хөй улуг үлетпүр бүдүрүлгелериниң үзүктел чок ажылын хандырарынга агаар-биле сөөртүлге онза чутула ужур-дузалыг болуп турар.

Чурттуң ниити политиктиг болгаш культурлуг амыдыралынга хамааты ужар-чүүл флоду улуг рольду ойнап турар.

Новосибирск, Харьков, Куйбышев, Чита, Львов, Хабаровск, Ленинград, Ташкент, Киев, Рига, Тбилис, Свердловск, Баку болгаш өске-даа хоорайларже «Правда», «Известия», «Красная звезда» солуннарның матрицтерин хүн-бүрүде самолёт-биле чедирип турар. Ооң ачызында Москвадан ырак районнарның чурттакчылары төп солуннарны оларның найыслалга үнгениниң хүнүнде азы дараазының хүнүнде ап турарлар. Ол ышкаш миллион-миллион экземпляр солуннарны болгаш журналдарны самолёттар калбак адырларлыг агаар шугумнарының четкизи-биле дажыглап, чүгле улуг хоорайларга эвес, харын ажылчын суурларга, көдээ районнарга чедирип берип турар.

Советтиң хамааты ужар-чүүлү ССРЭ биле даштыкы чурттарның улустарының аразынга найыралдыг харылзааларны быжыдарының хөрээнге бараан болуп турар. Бистиң хамааты ужар-чүүл флодувустуң самолёттары улус демократтыг чурттарның найыслалдарынче, а ол ышкаш Финляндияның, Австирияның, Афганистанның найыслалдарынче доктаамал ужудуушкуннарны кылып турар. ССРЭ биле улуг Кыдат Улус Республиказының, а ол ышкаш Корей Улус-Демократтыг Республиканың аразында доктаамал агаар аргыжылгазы тургустунган.

Бо чылын бистиң самолеттарывыстың экипажтары Албанияның улузунга акы-дуңма дузаламчыны көргүскеннер. Көстүп көрбээн улуг хар чагганының түннелинде Албанияның даглыг районнарының чурттакчылары аъш-чем хандырылгазын болгаш медицина дузаламчызын алыр аргазы бергедээн турда, оларга совет ужудукчулар дузалаары-биле ужуп чеде бергеннер. Аъш-чем, хеп болгаш медикаментилер чедирип бээриниң талазы-биле совет ужудукчуларның карак-кызыл ажылын Албанияның чазаа болгаш улузу ханы өөрүп четирген.

Советтиң хамааты ужар-чүүлүнүң ажыл-чорудулгазының өнза чутула адыры болза, көдээ ажыл-агыйны хандырарының талазы-биле ажыл болур. Самолёттарның дузаламчызы-биле тараа культураларын күзүн, чазын минералдыг чемишчидилгелер-биле чемишчидерин, чигир свёклазын, хлопчатникти, хендирни дазылдан дашкаар (будуктарын дамчыштыр) чемишчидерин калбаа-биле чорудуп турар. Улуг шөлдерге, ылаңгыя Ростов областың суттарылгалыг черлеринге самолеттар болза, чемиш культураларның агаардан «ашталгазын» чорудуп, бок үнүштерни дүрген болгаш ажыктыы-биле узуткап турар. Хоралакчылар-биле демиселге болгаш хлопчатниктиң бүрүлериниң ажаап алыышкын мурнундагы ашталгазынга самолеттарны калбаа-биле ажыглап турар, ол чорук ук чутула техниктиг культураның ажаап алыышкынын механизастаар арганы берип турар. Крымның, Кавказтың, Молдавияның, Азербайджанның, Украинаның мурнуу талазынга болгаш чурттуң өске-даа районнарының садтарынга болгаш виноградниктеринге авиахимиктиг ажылдарны улуг хемчээлдерге чорудуп турар.

Самолеттарны ажыглаар чорук ажылды ыска хуусаада чорудар болгаш канчаар-даа аажок хөй күш-ажылды база химикаттарны камнап алыр арганы берип турар. Ол бистиң Төрээн чуртувустуң шөлдериниң кырында чаңчыл болган ПО—2 деп самолеттан аңгыда, чаа, бедик бүдүрүкчүлүг АА—2 деп самолет тыптып келген, чемишчидилгелерни тарады чаштырар, химикаттарны болгаш хорайнарны тарылгаже чаштырып тарадыр аппаратура болбаазырангайжып турар.

Кур черлерни ажыглалга киирип алырының районнарында ужар-чүүл база-ла ажыглатынып турар, ында ужар-чүүл МТС-терже болгаш совхозтарже янзы-бүрү чүүктер болгаш почталар дажыглаарынга база көдээ ажыл-агыйны хандырарының талазы-биле өске-даа хөй-хөй ажылдарны күүседип турар.

Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый делгелгезинге киржир эрге дээш чарыштыг ужар-чүүл ажылдакчылары делгеми-биле калбартып турар, аңаа хамааты ужар-чүүл көдээ ажыл-агыйның механизациязының болгаш электрижидилгезиниң павильонунга калбаа-биле делгетинген турар. Делгелге комитеди бистиң баштайгы кандидаттарывысты бадылап каан. Олар болза, тускай хереглелдиң мурнакчы ужар-чүүл бөлүүнүң командири Н. Зацепа, тускай ажыглалдың талазы-биле ужар-чүүлдүң инженери Г. Кимов, ужудукчулар В. Галочкин, Н. Богатырев, П. Манушин, авиатехниктер В. Замниус, П. Лепявко болгаш өскелер болур.

Хамааты ужар-чүүлдүң самолеттары байлак аырга-ыыштыг черлерни өртүн камгалап, бүдүрүлгеге чиг-эт курлавырларын илередип тывары-биле, а ол ышкаш оруктарны болгаш гидротехниктиг тудуушкуннарны төлевилелин кылыры-биле самолёт кырындан чурук тырттырыышкыннарын кылып, балыктар болгаш далай аңнарының разведказын чорудуп, геологтуг разведкаларга болгаш археологтуг экспедицияларга киржип турар.

Бистиң чуртта санитарияның ужар-чүүл станцияларының калбак четкизи тургустунган. Ырак болгаш чедери берге районнарга соңгаарлатынмас медицина дузаламчызын көргүзеринге самолет солутунмас чепсек апарган.

Советтиң хамааты ужар-чүүлүнүң ажылының хемчээли чыл келир тудум өзүп турар, ону ажыглап турар районнар болгаш хереглелдиң хевирлери калбарып турар. Чүгле ажылдың чаңгыс хевириниң талазы-биле дедир болуушкун көстүп турар, чогум чүл дизе—маляриягa удур авиахимиктиг ажылдарның хемчээли чыл бүрүде хемчээл чок кудулап турар. Ынчалза-даа ол чорук совет кижилерни чүгле өөртүп болур, чүге дизе, ол чорук маляриягa удур дыка хөй комплексилиг хемчеглерни, ооң иштинде ужар-чүүлдүң дузаламчызы-биле чорудар хемчеглерни доктаамал чорутканы эң эки түннелдерни бергени ол болур.

Хамааты ужар-чүүл флодунда бедик мергежилдиг тускай эртемниглерниң улуг отряды ажылдап турар. Хөй-хөй ужудукчулар, бортмеханиктер, бортрадистер агаар оруу-биле бир—бир база ийи—ийи миллион километрни авария чокка ужуп эрткеннер. Он—он ужудукчулар үш—үш миллион километр ужутканнар. Ол дээрге—хүндүскү болгаш дүнеки ужудуушкуннарны агаарның нарын байдалдарында бүзүрелдиг болбаазырангайжыдып турар ужудулга хереэниң улуг мастерлери-дир. Транспорт ужар-чүүлүнүң дээре беш экипажтарын квартал санында ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң шилчип чоруур Кызыл вымпелдери-биле (туктары) шаңнап турар. 1954 чылдың бирги кварталының түннелдериниң талазы-биле бо хүндүлүг шаңналды корабльдер командирлери москвачылар Езерский биле Калиновский, киевчи Фостиков, краснояркийжи ужудукчу Степкин, Ыраккы-Чөөн чүкте Алексеев олар чаалап алганнар.

Ужар-чүүлдүң чүүк сөөртүлгезиниң күрүне планын хуусаа бетинде, бедик шынарлыг күүседири дээш хамааты ужар-чүүл флодунда социалистиг чарыш улам калбарып турар. Самолеттарның экипажтары болгаш аэропорттарның ажылдакчылары ужудулгаларның бедик бүдүрүкчүлүү, камналгалыы болгаш доктаамал болуру дээш, пассажирлерни үлегерлиг хандырары дээш шудургу демисежип турарлар. Олар боттарының күш-ажылы-биле алдарлыг совет агаар флодунуң чедиишкиннерин көвүдедирин оралдажып турарлар.

Е. БЕЛЕЦКИЙ,
ужар-чүүлдүң генерал-лейтенантызы, хамааты агаар флодунуң Кол эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы.

Бижик өөредилгезиниң ажылы

1953—54 өөредилге чылында Барыын-Хемчик районда бижик өөредилгезиниң талазы-биле 407 бижик билбес, 225 биче билир кижилерни хаара туткан 46 бөлгүмнерни тургускан турган. Олар культармейжилер-биле быжыглатынган. Ол бөлгүмнер чогуур өй-шаанда кичээлдеп, программазын доозуп турар. Ам херек кырында бижик билбес 215 кижиниң, 62 биче билирлериниң түннели үнген.

Районнуң иштинде бижик өөредилгезиниң ажылын эжиктиг черлер бар. Ылаңгыя Хөнделең көдээ Соведи (даргазы Лама) 70 бижик билбестерден 69 кижини, 21 биче билирлерден 20 кижини өөредип, эки түннелди чедип алган. Бо талазы-биле «Барлык» совхоз, Шекпээр көдээ Соведи эки ажылдааннар. Культармейжилерден Ворошилов аттыг колхозта Тевер-оол, комсомолчу Шойдар-оол, «Кызыл тараачын» колхозта комсомолчу Шура, Мажаа, «Большевик» колхозта комсомолчу Күске олар өскелерден дээре түннелди көргүскеннер.

Ооң-биле чергелештир улуг улустуң бижик өөредилгезиниң ажылында четпестер бар. Районда 185 бижикти биче билирлер, 228 бижик билбестер өөредилгеже хаара туттунмааны факты болур.

Районнуң, ВЛКСМ райкомунуң талазындан бижик өөредилгезиниң бөлгүмнериниң ажылынга практиктиг дузаламчыны, контрольду, дуржулгалар солуштурарының хемчеглерин четпес боттандырган. Кызыл-Тайга, Аксы-Барлык көдээ Советтер (даргалары Чарык-Карак, Шой-Сүрүн), Кызыл-Мажалык суур Соведи (даргазы Коцзан) бижик өөредилгезинге кичээнгей салбааннар.

Д. МОНГУШ.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДА

Заводтуң бүдүрүкчүлүүн улам бедидер

Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинадының тууйбу заводунуң коллективи сезон үезиниң ай санында 100 муң эки шынарлыг тууйбу кылыр онаалда алган. Ол заводтун амгы күжүнге чиик эвес сорулга. Ажыл майның 14-те эгелээн, баштайгы 17 хүнде безин коллектив 80 муң тууйбуну берген.

Ажылдың бедик темпизи, продукцияның бүдүштүг шынары дээш социалистиг чарыш кижи бүрүзүн күш-ажылче улам сорук киирип турар. Хептелге салбырында 8 ажылчын бар, олар хүнде 2400 тууйбу кылыр нормазын 3000 чедир күүседип турар. Материал сөөртүкчүлериниң Талапов, хептекчилерден В. Чеботарева, өртедикчилерден С. Белобородова, Н. Кухтина ышкаш онаалдазын үргүлчү ажыр күүседип турарлар хөй.

Ак-сеткелдиг ажылдап турарлар

Улуг-Хем районда Ленин аттыг көдээ ажыл-агый артелинин кежигүннери эштер Д. Бирилей, Х. Базыр-оол олар колхозтуң ногаа культураларын кажаалаары-биле 210 терге чырааны, 3706 санныг өргеннерни кезип сөөрткен. Олар ам 3 километр хемчээлдиг шөлдүң чыраа кажаазының тудуун дооскан. Хүнде бүдүрер ажыл нормазын 125 хуудан кудулатпайн ажылдап турар.

Ол бөлүк колхозтуң ногаа шөлүнче суг ажып кээр 1000 метр узун дурттуг чавыскалак черни чалдап кылган.

Хой чуулдазы

Улуг-Хем районнуң Мичурин аттыг колхозунда мал эмнелгезиниң салбырының эргелекчизи эш Байлакай, хой фермазының эргелекчизи эш Дыртык-оол хой чуулдазын организастаан.

Чуулда болза, янзы-бүрү аарыгларның тыптырынга удур мурнай чорутунар чугула хемчег болур. Баштайгы үеде 800 баш хойнуң чуулдазы чорутунган. Бирги чуулда доозулган соонда ийиги чуулда база чорутунар. Малчыннар Кенден, Доржу-Сембин, Бавуун-оол олар хойларның чуулдазынга идепкейлиг киришкен.

Чагыдылганы эжижидер

Улуг-Хем районнуң Маленков аттыг колхозунуң кежигүннери чыл эгезинде солуннарны 6 ай хуусаалыг чагыткылаан турган. Чылдың баштайгы чартыы төнүп турда, улаштыр солун чагытпаанындан чагылдалар ам төнүп турар.

Колхозта партия, комсомол эге организацияларының секретарылары эштер Мандый-оол, Хунажык оларның боттарында безин чаңгыс-даа чагылда чок болуп турарын айтырга-ла колхозта солун чагылдазының багай болуп турары билдине бээр.

* *

Улуг-Хем районнуң Маленков аттыг колхозунуң кежигүннериниң 16 кезек чагыткан солуннарының квитанциялары чыл эгезинде районнуң харылзаа конторазынче кирзе-даа, ол контораның багай ажылдап турарындан мынчага чедир чаңгыс-даа солун келбээн.

Бо четпестериниң бир чылдагааны почтачы Өнгерниң район төвүнде почтаны боду албас, аргышкан кижилер дамчыштыр келдирип ап турарындан база хамааржыр.

Бөрү-биле демисел

Улуг-Хем районда Маленков аттыг колхозтуң аңчылары бо чазын 23 бөрү оолдарын болгаш 2 улуг бөрүлерни өлүргеннер.

Бөрү аңнаашкынынга эштер Д. Комбу-Сюрюн, Х. Данзырын И. Сынаа, Д. Сотпа олар идепкейлиг чоруун көргүскеннер.

Планның күүселдези дээш

Тыва авторотаның коллективи сөөртүлгениң чартык чыл программзын хуусаа бетинде күүседиринге күжениишкинниг ажылдап турар. Ийиги кварталдың сөөлгү айы—июньнуң баштайгы хүннеринден эгелээш социалистиг чарыш улам-на үре-түннелдиг калбарып, стахановчуларның саны коллективте өскен.

Мурнакчы чолаачы Михаил Шевченко июньнуң баштайгы чартыында сөөртүлге онаалдазын 131 хуу күүседеткен, а Иван Поминов 2500 тонна-километриниң орнунга 3283 тонна-километрни ажылдаан. Ол ышкаш Юрий Зюзин, Григорий Татарчук олар планын 120 хуу, Петр Кукарин 115 хуу күүседеткен.

Автотранспорттуң дүрген эргилиишкининге септелгениң темпизи, ооң шынарлыг кылдынганы база улуг хамааржыр. Бо талазы-биле дарган Решетников үргүлчү ийи нормаңы күүседип келген, эштер Гриньки, Баценко олар планын 150—180 хуу күүседип турар.

А. БАТАЛОВ.

ТОЖУНУҢ КОЛХОЗТАРЫНДА ИВИ АЖЫЛЫ

Быдаргай хуу ажыл-агыйлардан артык күштүг коллективтиг ажыл-агыйлар Тожу районга организастатынганындан бээр иви малдың баш саны улам өскен. Ооң турлаан, чем суурун таарыштыр тургузар, уксаазын экижидер болгаш продуктулуун бедидер дугайында элээн хемчеглер чорутунган. Колхозтарның ниитилештирген бүгү малының 50 хуузу иви. Иви ажылдыг турган араттар барык-ла шупту колхозтарда кирген.

Аңныыр ажылының талазы-биле чүгле области эвес, харын Совет Эвилелинде база бир көскү черни Тожу район ээлеп турар. Колхозчу аңчылар чыл бүрүде миллион ажыг рубльдиң аң-өлүүн күрүнеге киирип келген. Олар улуг тайгаларга, эң-не кадыр-берт черлерге ивилерни мунуп алгаш аңнап, күрүнеге дузалыг, колхозтарга болгаш боттарынга ажык-орулгалыг дыка хөй аң-өлүктү тып турарлар. Иви ажылы районнуң байдалынга колхоз бүдүрүлгезиниң бир чугула адыры. Иви мал чүгле аңнап мунарынга ажыктыг эвес, харын транспортка дузалыг болгаш колхозтарга сүт, эът, кеш, дүк продуктуларны берип турар.

Колхозтарның орулгазының 80 ажыг хуузу чыл бүрүде аң-өлүк тывыжындан кирип турар. Аңныыр болгаш иви мал ажылдыг колхозтар хөй орулгаларны киирип тургаш, чоокку чылдарның дургузунда миллионнерлер болурун чедип ап шыдаар аргалары бар. «Совет Тыва» колхозтуң сураглыг аңчызы эш Бараан Дагбажык 1953—1954 чылдың күскү, кышкы аңныыр сезонунда чарызын мунуп алгаш аңнап, дииннеп, 21 муң ажыг рубльдиң аң-өлүк орулгазын бодунуң колхозунга киирген. Ындыг аңчылар колхозтарда эвээш эвес.

Совет күрүне иви малды көдээ ажыл-агый үндүрүүнден хостаан. Партияның болгаш чазактың улуг дузаламчызынга даянгаш, колхозтар ниитиниң иви ажылын хөгжүдериниң планын 1953 чылда ажыр күүседеткен. «Совет Тыва» колхозтуң Өдүген тайгада эш Лузужук эргелекчилээн иви фермазының иви ажаакчылары июнь эгезинге чедир төрээн 331 ивилериниң 332 анайларын чидириг чокка алган. Олар ам төрүүр ивилериниң анайларын менди алыр дээш улуг кичээнгейни салып турар. Эштер Барыыл, Чоргаадай, Чамыян дээн ышкаш колхозчулар иви ажылын хөгжүдер дээш онза кызымак ажылдап турар. «Май 1-зи» колхозта эш Деверек эргелекчилээн иви фермазының ажылдакчылары коммунист эш Саны, эш Тоолай болгаш өскелер-даа төрээн ивилериниң анайларын бүрүн камгалап ап турар.

Ивичилериниң ортузунга политмассалыг болгаш организастыг ажылдарны районнуң партия организациязы чорудуп турар. Иви фермаларының эргелекчилеринде ажылга дуржулгалыг болгаш ивичилерни удуртуп шыдаар коммунистерни быжыглаан. Оларның ортузунда бижик өөредилгези, солун номчулгазы, илеткелдер, беседалар үргүлчү чорутунуп турар. Фермаларда номчулга черлери, библиотекалар организастатынган. Ында политиктиг болгаш чеченчогаалдың номнарын колхозчулар ап номчуп турар.

Колхозчу ивичилериниң хереглелин үзүктел чокка хандырар сорулга-биле доктаамал ажылдаар көжүп чоруур садыглар тургустунган. Олар эң чугула хереглелдиң бараннарын оортан боттары садып ап турар.

Ынчалза-даа иви ажылының талазы-биле колхозтарның баштаар черлери ам-даа сула ажылдап турар. Районнуң партия, совет организациялары ниитиниң иви ажылын хөгжүдер дугайында колхозтарга четпес дузалажып, оларны эреңгей удуртуп турар. «Совет Тыва» колхозтуң баштаар чери (даргазы эш Базыр) күскү, кышкы аңныыр сезонунда аңчыларга мундурар, транспортка чорудар чарыларны хамаарышкан кижилерге акты өзүгаар хүлээдип бээр, кажан аңныыр, транспорт ажылы доозулганда дедир хүлээп алыр чурумну шыңгыы тургуспаан, ажылга чораан чарыларны хүлээп алыышкын чокка анаа-ла фермаларже чорудуп каар, ынчангаш олар хемдээр, чидер, өлүр таварылгалар тургулаан. 1—2 харлыг аныяк ивилерни аар ажылдарга ажыглаар чоруктар кайы-даа колхозтарга турган, ол хоралыг практиканы мооң соңгаар шуут болдурбас херек.

Иви малдың одарладыышкыны эрги практика-биле чорутунуп келген. Шагның дөрт ээлчээнде ону үргүлчү сүрүп одарладырының планы амдаа чок. Иви малды эки одарладып ажаарының херээн районнуң көдээ ажыл-агый килдизи кончуг кошкак удуртуп турар. Ниитиниң болгаш колхозчуларның хуузунда иви малынга хайгаарал ам-даа сула.

Колхозтарның баштаар черлери чамдык иви ажаакчыларын чайгы, кышкы идик-хеп-биле четче хандырбайн турар. Колхозтар даргалары эштер Базыр, Монгалбин иви фермаларынга чыл дургузунда үгле чаңгыс катап чораан, райкүүском даргазы эш Биче-оол, көдээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи эш Ҷеден районга элээн үр үениң дургузунда ажылдап келген хирезинде-ле аңаа бир-даа катап барбаан. Иви ажылында колхозчулар кайы хире чурттап, ажылдап турарын олар тодаргай билбестер.

Иви мал бүдүн чыл дургузунда чүгле одар-биле амыдыраар. Ооң кол чеми болза, шулун деп үнүш болур. Шулун үнүштүг черге ивилерни үр үеде одарладып, ону оларга мырыңай төндүр чидиртип кааптар болза, ол үнүш 5—7 чыл эрткен соонда ам катап үнүп болур. Иви ажылының талазы-биле дуржулгалыг колхозчуларның болгаш зооветажылдакчыларның кады ажылдажылгазының дузазы-биле колхозтар чайгы үеде эки одарларны шилип, одарладыышкынның планын чогаадып алыры тергиин чугула. Колхозчулар ивиниң одарын ай санында ийиден эвээш эвес солуур ужурлуг. Колхозтарның баштаар черлери иви мал ажылынга эң эки колхозчуларны быжыглаар херек. Иви фермалары чайгы үеде колхозтарның суурларындан үш—үш чүс километр ырак, чайгы аай чурумун тургузары чугула. Колхозчуларның иштинден ортумак эртемниг мал эмчилерин өөредип белеткээш, иви фермаларынга доктаамал ажылдадыры негетинип турар.

Иви мал ажылын көдээ ажыл-агый артельдериниң орулгалыын бедиринче угландыр хөгжүдериниң бүгү болдунар аргалары бар. Бо дугайында районнуң партия, совет организациялары колхозтарга боттуг дузалажыры-биле тодаргай ажыл чорудары негетинип турар.

М. ДОСТАЙ-ООЛ,
СЭКП Тожу райкомунуң секретары.

Башкыларның билиг бедидериниң курзунче кичээнгей салыр

ЧАДААНА. (**Бистиң корр.**). Областың барыын талакы районнарында школалар башкыларының билиг бедилериниң чайгы курзу Чадаана хоорайда июнь 10-да ажыттынган, ында алды районнардан 175 башкы өөренип эгелээн. Мооң-биле кады курсты хандырар айтырыгны Чөөн-Хемчик районо (эргелекчизи эш Рак. панов) багай боттандырып турарын демдеглевейн эртип болбас.

Хоорайда тыва ортумак школаның интернадында 110 башкыларны киирип каан, а орун дөжек четче эвес, ижер сут, өске-даа чүүлдер хандырыймайн, арыг-шевер байдалы багай болуп турар. Ол-даа канчаар, чүү, кандыг-даа болза чыдар бажың-на бар болганда, а 65 башкының каяа хонуп турарын амдыгаа чедир шиптирлевээни канчаап-даа таарышпас.

Башкыларның чемненилгезин райпо баштаар черин дамчыштыр организаставаан, мооң уламынан столоваяларга элээн хөй шактарын чидирип, харын өөредилгеден безин чаңгыс эвес удаа озалдаан башкылар бар. Илерээн четпестерни дарый узуткаар, дыңнакчыларның чөптүг негелдезин районо хандырары чугула.

Д. СЮРЮН-ООЛ.

БИР ТРАКТОР БРИГАДАЗЫНДА

Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» колхозта кур чер аңдарып турар Балгазын МТС-тиң бирги трактор бригадазы Балгазын суурнуң чөөн талазында турумчуп алган. Долгандыр ногаан үнүш-биле шыптынган мөкүлдер. Мурнуу чүгүнде кырында хөртүктер агарып чыдар Таңды-Ууланың бедиктери харап турарлар.

Кажан бистер партия райкомунуң секретары Георгий Николаевич Кулев биле хову турлаанга чедип кел чорувуста мурнувуста өөрүнчүг эвес чурумал көстү берген. Вагончик чанында дөрт тракторлар тургулаанар. Оларның чанында тускай хептерлиг, үске мат кара кылдыр боражы бергилээн трактористер үрелиишкинни эдип ажылдап турганнар. Адыргылап каан тракторнуң кезектери хүнге кылаңайнып чыткылаар, бензинниг ведролар-даа тургулаар.

Тракторнуң соңгу кезектерин адырып, көргүлеп тургулаан аныяк трактористер Карамнов биле Кузьминниң чанынга чеде берген бис.

—Экии, оолдар! Ажыл-херек кандыгыл моңар?—деп секретарь чугаазын эгелээш, трактористерге дузалажып кирипкен. Оон эгелээш солун чугаалажыышкын болган.

Бригада беш тракторлардан тургустунган. Олар ийи кезек черге 550 га черни аңдарар хүлээлгелиг. Ынчангаш трактор бүрүзүнге 135 га онаажыр. Хүнде 5,5 га черни аңдарар болза, аңаа 25 ажыл хүнү үнер. Трактористер аңдарылганы июнь 10-да доозар деп областың партия конференциязының шиитпирин эрестиг күүседир дээш бедиткен хүлээлгелерни алганнар. Бир эвес ол хүлээлгени күүседир дээр болза, норманы хүннүн-не ажыр күүседир апаар. Ынчаарга часкы шөл ажылдарының үезинде трактористер Кленников, Чеботареев болгаш чажыкчылар Чистобаев, Пахоруков, Данекин, Гуляев олар ээлчег санында-ла ийи норманы күүседип турганнар. Кывар чүүл дажыкчызы Маадыр Төмүр эки ажылдап турар. Бир эвес бригада часкы шөл ажылдарының үезинде ажылдааны ышкаш, кур чер аңдарылгазынга база шак ынчаар ажылдаар болза алган хүлээлге долдур болгаш ажыр күүсетинери чигзиниг чок.

—Беш машиналарның дөртү чүге турлагда ажылдавайн турарларыл—деп Карамновтан айтырдывыс.

—Кыжын мастерскаяга багай септээни ол-дур ийин—деп ол харылаан. — Септекчилерниң үүлезин бистер, трактористер чүктээр апарганывыс ол-дур! План-даа күүсетинмес, ажылдап алган чүве-даа чок. Трактор чоруп турарга өөрүнчүүн канчаар, дыштаныр хүннерде безин кижи бригададан чанып чоруксавас боор чүве. Ам көрүңердаан, майда аңдарар кур чер июнь айныы апар чор ышкажыл.

Сөөлзүредир, тракторлар чүге ажылдавайн турарыл дээрзин, МТС-тиң директору Александр Фадеевич Куклинден билип алыксаан бис. Ол биске Балгазынның машина-мал станциязын чазак доктаалын ёзугаар МТС кылдыр шилчидиптерге техника талазы-биле солужулгаларны кылгылаанын, мал ажылының механизациязынга хереглээр техниканы МТС-терге бергилээш, орнунга тракторларны, комбайннарны, андазыннарны болгаш өске-даа машиналарны алганын биске чугаалаан.

— Чаа эвес, эрги техника алган бис. Септелге база-ла хирелиг болган. Бисте артык кезектер, ылаңгыя подшипниктер база чедишпес, ынчангаш тракторлар бүдүн недельдерде безин ажылдавайн турарлары ол —деп, директор тайылбырлаарын оралдашкан.

Трактористерниң доктаамал ажылынга шаптык болуп турар чылдаганнарның бирээзи ол бооп болур, ынчалзажок МТС-тиң удуртулгазындан хамааржыр чылдаганнар база бар.

Бир эвес техниктиг дузаны трактористерге өй-шаанда көргүзүп турар болза, шөлде ажылдап турар тракторларны ажылдадып болур арга бар. Ынчалзажок участок механиги эш Антонов № 1 бригадаже барбайн турар. Чоокта тракторларның бирээзи үрели берген. Техниктиг чурум ёзугаар алырга, механик чокка трактористер моторну чазып болбас. Механикти манап чадааннар, ол кээр деп бодаваан-даа.

Үстүнде четпестериң улуу МТС-тиң партия организациязынга онаажып турар. Партия организациязының секретары эш Андросов боду безин бригадаларга барбайн турар. Агитаторлар бригадаларга кончуг ховар баарлар, солуннар болгаш журналдарны таварылга болуп бригадаларга чедирип турар. Чайгы шөл ажылдарының үезинде организакчы ажылды чорударда политиктиг агитацияны калбартыры негетинер. Трактористер ортузунга социалистиг чарышты калбартыры; хову турлагларында ажылдап турар кижилерниң дугайында сагыш салыышкын—бо бүгү партия организациязының кичээнгейинге турар ужурлуг.

Ындыг турбуже, Балгазын МТС-те механизаторлар ортузунда социалистиг чарыш кошкак организастатынган. Бригадаларның ажылының түңнелин кончуг ховар үндүргүлеп турар.

— Бис боттарывыс-ла чаржырын кончуг күзээр бис. Чер аңдарылгазынга хүнде норманы канчаар күүседип турарывысты биликсээр бис. Ынчалзажок учётчик биске кончуг ховар кээп турар, ынчангаш бис кылган ажылывыстың түңнелин билбейн турар бис. Ындыг болганда бисте чарыш чок —деп тракторист Кузьмин чугаалаан.

Партия организациязы чарыштың түңнелин үндүрерде кижилерниң мурнуку үелерде кылган үүлдерин барымдаалааш, чаа өзүп орар кижилерни көрбейн турарынга трактористер таарзынмайн турарлар. Тракторист Чеботарев часкы шөл ажылдарының үезинде эки ажылдап турган. Ону хөлүн эртир мактап каапкан. Ол ынчангаш менээргени берген. Чеботарев ам тракторну аажок дүрген чорудуп, «кур чер аңдарып» турар, а аңдыралгазы кыдыра болгаш куду шынарлыг. Партия организациязы кымны мактаарын, кажан мактаарын база кымны өрү тырттары-биле деткип ажылдадырын билир ужурлуг.

Шөл ажылында ажылдап турар трактористерниң амыдырал байдалының дугайында сагыш салыышкын база четпес. Хову турлаанда чунар душ ам-даа тургустунмаан, эш Куклин аазаан хирезинде-ле ону күүсетпээн.

Үстүнде санаан четпестер турзадаа, бригаданың кызымак, найыралдыг механизаторлары бистиң сагыжывыска быжыы-биле артканнар. Ында ажылдап турар орус, тыва механизаторлар көдээ ажыл-агыйның шыңгыы көдүрлүүшкүүнүүн программазын херек кырында күүседир дээш, бедик дүжүт дээш кызымак демисежип турарлар.

А. ГРИГОРЬЕВ.

Хой кыргылдазын дүргедедир

Чаа-Хөл районда «Тиилелге» колхоз бо чылын күрүнеге дужаар 984 килограмм дүк планын июнь 1-де бүрүн киирген. Хой кыргылдазынга колхозчулардан 30 кижи хол хачыларлыг, МТС-тиң 9 кижилиг агрегады база доктаамал киржип турган. Июнь 5-ке чедир 2731 хойнуң болгаш 1927 өшкүнүң дүгү ажаап алдынган.

Хой кыргыырының талазы-биле эштер Шогжал, Күске, Бопук, Чолдай, Орланмай ышкаш мергежилдиг, күш-ажылга организакчыларны хөй-иү демдеглеп болур. Колхоз хоюн чайгы семиртилгеже организастыг үндүрүп эгелей берген.

К. САНДЫЙ.

* * *

Чөөн-Хемчик районда Жданов аттыг колхоз июнь 10-га чедир 1289 хойну, 225 хураганнарны кыргаан, ол ажылда 15 хереэженнер доктаамал ажылдап турар. Колхоз күрүнеге дужаар дүгүн чогуур өйүнде киирген, а арткан дүгүн белеткел черлеринде дужаап турар.

Чылгыны челдээрин, инектиң түлендизин чыырын, шээр малдың кыргылдазын июнь 15-те доозупкан. Амгы үеде колхозтуң малы организастыг чайлаглап турар.

К. ДЕЛЕГ-ООЛ.

Колхоз тудуу

Ажылдың темпизин дүргедедир

Бистиң аныяк колхозувустуң суурунуң баштайгы тудуглары 1950 чылдан бээр эгелээн. Ол чылын чурталганың үүгле 3 бажыңнары туттунган турган. Аныяк колхозчу суурну дүрген сайзырадырының, бүгү колхозчуларны чаагай чуртталганың чаа, чаңгыс аай хевирлиг чараш, чылыг бажыңнарынче кыска хуусаада киирериниң хүндүлүг хүлээлгези бистиң бригадавыска онаашкан.

Бригаданың киржикчилери боттарынга таварышкан онаалданы эки билгеннер. Оларның талазындан күш-ажылдың чурумун эки сагып, ажылга организастыг киржип келгениниң ачызында, сөөлгү чылдарда тудугнуң темпизи дүргедээн. Бүдүрүлгениң болгаш культура-албан черлериниң тудуглары калбарган. Суурда колхоз конторазы, эмнелге бажыңы, чеди чыл школазының бажыңнары болгаш интернады, номчулга бажыңы, магазин, уруглар яслизи бар. 1951—1953 чылдарда чуртталганың 64 чаа бажыңнары туттунган. Бо чылын 19 бажыңнарны тудары планатынган. Чылдың баштайгы чартыында 20 бажыңнарның ханазын тудуп, оргазын салган. 10 бажыңнарның соңга рамаларын чазап дооскан. Эжик кастыңнарын, хаалгаларны болгаш өске-даа нарын херекселдерни кылып турар.

Тараа дээрбезиниң тудуу дүрген кылдынып турар болгаш бо чылын ол ажыглалга кирер. Хлеб быжырар бажыңның тудуу тайгада доозулган. Ону колхоз төвүнче сөөртүр. Тудуг ыяжының белеткели эки организастатынган. Ам-даа 20 бажыңнарны тудуп болур ыяш бар. Дөрт бажыңнарны чедир тудары планда көрдүнген, ооң 2-зи чедир туттунган.

Мал кажааларының болгаш бүдүрүлгениң немелде тудуглары эгелээн. Бир дарганнаар бажыңны, машина гаражын, 100 баш инекке, 40 бызаага, 1000 хойга, 25 хаванга үлегерлиг, чылыг кажааларны тудар. Аңаа четчир ыяш бар.

Бистиң бригадавыс дөрт бөлүк ажылдап турар. Диликчилерниң ажылын мактаары чугула. Олар шупту 4 хирээлиг 9 кижи. Кыска хуусаада 3500 кезек кылын, чуга манзылар дилдинген. Ында эштер Ымыкай, Хоор-оол олар ажыл нормазын хүн-бүрү 150—200 хуу чедир күүседип келгеннер. Ындыг шалыпчылар сөөртүлгениң, чазанылганың болгаш тудугнуң-даа бөлүктеринде бар. Ылаңгыя ат-биле ыяш сөөртүп турар эш Х. Шыырап онза эки ажылдап турар. Бызаңчы эш Норбу-Торжу бо чылын 60 парник рамаларын чазаан, ам соңга рамаларын эки кылып турар. Чазаныкчы эш Очур стол, сандай, рама чазаар хүлээлгезин үлегерлиг күүседип келген.

Бистиң бригадавыстың күжү ындыг-ла улуг эвес. Ам 30 кижи ажылдап турар. Ынчалза-даа күш-ажылдың организастыы, кур күштериниң эки ажыглалы ажылдың эки түңнелин дөмей-ле көргүзүп болурун амыдырал бадыткаан.

Тудуг бригадазын эки быжыглаары, ажылдың темпизин дүргедедири болгаш шынарын экижидери бистиң чугула хүлээлгевис. Бистиң ажылывыста четпестер ам-даа бар. Ылаңгыя тудугжулар ортузунда агитасмассалыг ажыл негелдениң чогуур деңнелин хандырбайн турар. Агитаторларның болгаш бригадада партбөлүктүң ажылын экижидер талазыбиле колхозтуң партия организациязының секретары эш Өлзей-оол дыкка четпес ,ажылдап турар. Тудуг бригадазының ажылын ол сонуургап көрбейн келген. Колхоз бүдүрүлгезинче, колхозчулар ортузунче ханы кирип ажылдаар дугайында СЭКП ТК-ның сентябрь болгаш февраль—март Пленумнарының негелделерин колхозтуң партия организациязы амыдыралга үлегерлиг боттандырза чогуур.

Колхозтуң бо чылгы тудуг планын ажыр күүседип болур аргалар бар. Сөөртүр тудуг ыяжы ам-даа дыка хөй. Ынчангаш тарааның күскү ажаап алыышкынының бетинде колхозтуң чүк машиназын, ажыл аттарын болгаш кижи күжүн тудуг ажылынче организастаары чугула.

Бо дугайында колхозтуң баштаар чери шиитпирлиг хемчегларни алыр ужурлуг.

Д. СЕДЕН,

Чөөн-Хемчик районнуң Калинин аттыг колхозунуң тудуг бригадири.

Шоочалыг библиотекалар

Улуг-Хем районда «Партияның XIX съездизи» колхозтуң баштаар чери (даргазы эш Сырбыкай), Шагаан-Арыг көдээ Советди (даргазы эш Шулуукай) ында библиотеканы бажың-биле хандырарынче болгаш ооң ажылын экижидеринче сагыш салбайн турар.

Ооң түңнелинде библиотека колхоз конторазының соңгазы чок, каракгы өрээлинге кыштаан болгаш сөөлгү үеде бир бажыңның аңмаарында бүгү-ле номнарны суккаш, шоочалап каан. Хөй санныг номнар, эт-херекселдер читкен. Бүдүн чыл иштинде 5 эргелекчи солушкан болгаш амгы ажылдап турар эргелекчизи эш Саржыт-оол колхозтуң инек фермазынче көже берген. Мооң ужурундан номчукчуларның саны өспейн турар болгаш библиотекадан ном алыры бергедээн.

Көдээ библиотеканың ажылынга практиктиг дузаламчыны көргүзер, удуртулга болгаш негелдени күштелдирер талазы-биле районнуң культура килдизи (эргелекчизи эш Прудников) хемчеглер чорутпайн, анаа көрүп олурары канчап-даа таарышпас.

Т. КОНГАР.

* * *

Сүт-Хөл районда Калинин аттыг колхозка 1950 чылда библиотека организастатынган. Ол мынчага чедир колхозчуларның культуразының чери болбайн турар.

Чүл дээрге, библиотеканың номнарын колхоз конторазының бичии булуңунда чыыт салып каан, хир, довураクта боражы берген чыдар, амгы үеде кыры ойбак чөгенчиг бичии өрээлде турар. Ооң эргелекчизи эш Дарыма аңаа ажылдаар арга чок болуп, шоочалап каан турар. Ооң ном фондузу чыл бүрүде өзүп турар, сну ажыглаар, номчулга кылыр, организастыг хемчеглер чорударының аргазы чок болуп турар. Библиотека бо чылын солуннар, журналдар чагыдып албаан.

Көдээ библиотеканың мындыг чедимче чок байдалдары партия организациязынга (секретары эш Монгул-оол), колхоз баштаар черинге (даргазы эш Плотников) билдингир болуп турбуже, кандыг-даа хемчеглерни албайн турарлар. Чоокку үеде библиотеканың ажылын экижидери негетинип турар.

Д. ШАЛДЫГ.

Парлатынмаан чагааларның изи-биле

Каа-Хем районнуң Чыргаланды заготживсырье агентизи Калдаң кылза чогуур ажылын кылбас, үргүлчү арагалап, аас-дыл, шош-содаа үндүрүп чурум чок байдалды чонга көргүзүп турар деп бистиң көдээ бижикчивис дыңнаткан. Чурум чок Калдаңны хынап көргеш, чогуур хемчээн алыры-биле Каа-Хем райкүүскомунче «Шын» солун редакциязы шилчиткен. Ону хынааш Калдаңны ол ажылындан үндүрген деп Каа-Хем райкүүскомдан эш Доржу дыңнаткан.

Эртем айтырыгларынга беседалар

Амыдыралдың тыптып келгениниң айтырыы

Амыдыралдың бот бүдүжү болгаш ооң тыптып келгениниң дугайында айтырыг бойдус эртеминиң канчаар-даа аажок улуг айтырыгларының санынга хамааржып турар. Кижи амытанның бодал сонуургалын ол эрте бурунгу үелерден бээр бодунче хаара тудуп келген болгаш ийи эптешчок философтуг лагерьлерниң—материализмниң болгаш идеализмниң демиселиниң үндезин плацдармнарының бирээзи болуп турар.

Эртемге удур идеализм бөлза, амыдыралдың бот-утказын материалдыг эвес, а угаан бодалдыг эгеде деп көрүп турар. Ол амылыг бойдустуң тыптып келгенин «бурганның чаяакчы актызының» түңнели, амыдырал чок өлүг материяга «өлүм чок угаан бодалдың» салдары кылдыр тайылбырлап турар. Аңаа удур материализм болза, амыдырал дээрге, база-ла арткан делегей-биле бир дөмей бодунуң бүдүжүнүң талазы-биле материалдыг деп бадыткап турар. Ынчангаш амылыг бүдүмелдерни өлүм чок мөңге угаан чаяап бүдүрген дээр дугайында тоожу чугааның мегезин долузу-биле тудуп, буруу шаап турар шак ындыг тайылбырлаашкын материалистерниң чугула сорулгазы болуп турар.

Бо айтырыгны шиитпирлээриниң талазы-биле эртемге дыка үр үениң иштинде үвени метафизиктиг ёзу-биле көөр чорук колдап турган. Амыдырал чок материалдардан организмнерниң «бот-төрүтүнүлгези» хенертен тыптып келген деп амыдыралдың тывылганының дугайында айтырыгга карачаңгыс болдунар харыы болуп турган. Хөй санныг болгаш хандыр өөренип көрдүнген шинчилелдер ындыг тайылбырлаашкынның төлептиг эвезин илереткен болгаш материяның ниити хөгжүлдезинден хамаарылга чокка херек кырында амылыг бүдүмелдер боду тыптып келбес болгаш тыптып кээп шыдавас-даа деп үвени көргүскен.

Дарвинниң өөредииниң улуг алдар хавыязы болза, бистиң үевистиг дириг амытаннарының болгаш үүштериниң тыптып келгенинге депшилгелиг хөгжүлдениң дузазыбиле материалисчи, эртемниг тайылбырлаашкынны ооң бергени болур. Ынчалзажок, Дарвинниң соонда безин эртемденнерниң хөй кезиинге амыдыралдың тывылганының айтырыын эртемге удур метафизиктиг ёзу-биле көөр чорук артып калган турган. Ол душта биологияга механиктиг материализм тергиндеп турган. Ол өөредигниң талалакчылары амыдыралдың бот бүдүжү материяның ниити хөгжүлдезинден хоорулчак кылдыр билирин оралдажып турганнар, ындыг болганда ол оралдажыышкыннар кандыг-даа үре-түңнел чок болган.

Ол чорук амгы үениң буржуаз эртемденнериниң дыка хөй нуруузун амыдыралдың тывылганының айтырыы черле шиитпирлетинмес болгаш бо талазы-биле шинчилел ажылы чорудары дээрге, хей черге шак чидирер чорук тур деп ханы муңгаралга чедирип келген болгаш чедирип-даа турар. Диалектиктиг материализмниң карачаңгыс шын методу-биле чепсеглетинген совет эртемденнер бо айтырыгны шиитпирлээриниң оруунга улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Амгы үениң бойдус эртеминде бар турар улуг фактылыг материал болза, черниң кырынга амыдыралдың тыптып келириинге чедирип келген материя хөгжүлдезиниң шак ол оруун ам тода болгаш черле чазыг чокка билип ап болурунуң аргазын берип турар. Ынчалза-даа, кайы шагда бистиң планедиискеге (эртемчейиске) болган болуушкуннарның төөгүзүн үүгле өөренири совет эртемденнериниң күзелин хандырып шыдавас. Ынчангаш, теория талазы-биле ажылдатынып кылдынган байдалдарны дуржулга кырынга хынап көөрү, тодаргайлаарга—материяның төөгүлүг хөгжүлдезиниң аңгы-аңгы үе-чадаларын дуржулгага өөренип шинчилээри, а адактың сөөлүнде бойдустуң эртип келген шорулгактыг болгаш узун оруу-биле эвес, а харын-даа амгы үениң амылыг бүдүмелдеринде бистиң көрүп турарывыс ол белен организацияны өш-биле өскертириниң аргазы-биле амыдыралды катап тургузары чугула болуп турар. Ол сорулга канчаар-даа аажок нарын, ынчалзажок амгы үениң бойдус эртеми ону шиитпирлээри дээш киріптер дизе, ооң бодунда элээн хөй аргалар бар.

Бистиң шинчилеп чедип турарывыс барык шупту октаргай бүдүмелдеринде, оон туржук харын-даа амыдырал безин чок болгу дег бүдүмелдерде эң бөдүүн органиктиг бүдүмелдер—углеводородтар болгаш оларның эдеринчилери барын эртемденнер илередип тыпкан. Дыка хөй сылдыстарның атмосферазында (ылаңгыя бистиң хүнүвүстүң) элээн каш муң градус температуралыг углеродтуң болгаш водородтуң каттыжыышкыны бары илеретинген. Юпитер болгаш Сатурн планеталарның атмосферазында база оларның эдеринчилериниң даштыкы кырында канчаар-даа аажок хөй санныг углеводородтар (метаннар) бар болуп турар. Адактың сөөлүнде, углеводородтар болгаш оларның кислородтуг база күүрлүг чаштанчылары метеориттерден ылгалып үнген.

Сылдыстар болгаш планеталар системазының тыптып келгениниң чорудуушкунун ажыдып турар совет астрономнарның (Абарцумяннның, Шайнның, Фесенковтуң, Шмидтиң болгаш өскелериниң-даа) шинчилел ажылдары черниң кырынга органиктиг бүдүмелдериниң эң баштай тыптып келгениниң дугайында айтырыгга улуг тодаргайлаашкынны берип турар. Алдынган медээлер ёзугаар алырга сылдыстар, оларның аразының доозун-хейлиг материязындан тыптып үнген. Хүнге бүргеткен азы ону долгандыр хүрээлээн канчаар-даа аажок улуг булут дөргүлүг шак ындыг материя хүн системазының планеталарының, ылаңгыя черниң хевирленип тыптырынга материал болган. Доозун-хейлиг материяның химиктиг составын шинчилеп көөрге, ол метанны (а харын оон-даа нарын углеводородтарны), аммиакты болгаш сугну бодунда шиңгээдип турарын көргүскен. Ынчангаш бистиң планетавыс чаа-ла хевирленип тыптып турар үезинде ооң составынга суг аммиак болгаш углеводородтар, тодаргайлаарга, эң бөдүүн органиктиг бүдүмелдериниң тыптырынга эргежок чугула бүгү-ле үүлдер кирген турган.

Эң бөдүүн углеводородтардан, аммиактан болгаш сугдан, тодаргайлаарга, амылыг болгаш үнүш организмнериниң бүгү белоктуг бүдүмелдериниң составында кирип турар органиктиг каттыжыышкыннардан, кандыг-даа амыдыралдың үндезини—белоктуң молекулунуң тургустунган бүдүмелдериниден аминокислоталар канчап тыптып келир аргалыг болганыл?

Бо айтырыгны харыылаарынга хөмиктериниң болгаш биохимиктерниң чаа шинчилелдери дузалап турар. Чер кырынга амылыг бүдүмелдер тыптырының мурнундагы үеде турганы ышкаш байдалда углеводородтардан, аммиактан болгаш сугдан аминокислоталар шуут тыптып болур деп чүвени хөй санныг дуржулгаларның дузазы-биле бүзүредип көргүскен.

Белоктар болза, сөөлгүлериниң аразында каттыжа берген байдатыптырының мурнундагы үеде турар. Ол дыка хөй энергияны чарыгдаарын негеп турар, ынчангаш анаа байдалда суг эзилдириишкиннеринге ындыг каттыжыышкын болдунмайн турар. Ынчалзажок чоокта чаа совет эртемденнер бедик базыышкыннарның дузазы-биле аминокислотадан белокка дөмейлешкек бүдүмелдерни алыр аргалыг болган. Ол дуржулгалар дыка улуг ужурдузалыг, үүге дээрге, олар органиктиг эвес бойдуста — ылаңгыя улуг океаннар дүвүнде ол бедик базыышкыннарга белоктар хевирлиг бүдүмелдериниң тыптып болурунуң долу аргазын көргүзүп турар. Шак ындыг чорудуушкун бистиң планетавыстың хөгжүп турарының үезинде баштай тывылган океанның сугларынга болуп турган, амгы үениң амылыг бүдүмелдериниң тургустунганы хөй санныг белоктар хевирлиг каттыжыышкыннар болгаш өскедаа нарын органиктиг бүдүмелдер ол душта хевирленип тыптып турган.

Ынчаарга, эртемниң мурнунда туруп турар сорулга болза, бодунуң тургузуунуң талазы-биле белоктаргa кончуг чоок болзажок, бүдүмелдериниң үүгле чаңгыс химиктиг синтезин кылырындан безин ыракта нарын болуп турар.

Амылыг организмниң үндезин онза байдалы дээрге, ооң химия талазы-биле составтыг кезектериниң боду чаартынып турар бүдүмелдер солчуушкуну болур. Ындыг болган ужурунда амыдыралдың бот бүдүжүн болгаш ооң тывылганын билип алырда бар турар фактылыг материалга үндезилээш, бүдүмелдер солчуушкунунуң болуушкунун ол чорудуушкунда белоктарның ойнап турар ролюн тодаргайлаар, белоктарның боттарының амыдыралы долгандыр турар үүлдер-биле бот-бодунга доктаамал өөмектежиишкиниг байдалда туруп турда, белоктуг үүвелериниң организациязының ындыг хевири канчап болдунуп болурун көргүзер херек.

Амылыг үүвелерде болуп турар аңгы-аңгы реакциялар аңаа бодаарга бөдүүн болгаш чаңгыс аай. Ол дээрге—лаборатория байдалында эки билдингир болгаш чиик аргабиле кылдынып турар ажыдарының, катап тургузарының, гидролизтээриниң реакциялары-дыр. Ынчаарга оларның чаңгызында-даа онзагай амыдыралчы үүг-даа чок.

Үүгле амылыг үүвелерге характерлиг үүве дээрге, оларда ол бүгү аңгы-аңгы реакциялар музыка чогаалының кезек-кезек доктаашкыннар аразында берип турар аңгы-аңгы үннери ышкаш үе-шактарга таарыштыр организастатынганы, чаңгыс-аай системага таарыштыр тургустунганы болур. Бир эвес үннериниң дараалажып турар аразын

(Уланчызы дөртү арында).

Женева чөвүлел хуралын долгандыр

ЖЕНЕВА. (СЭТА-ныҢ тускай корр.). Тос чурттарныҢ төлөөлериниҢ июнь 16-дагы кежээки хуралынга индий-кыдат азы ооҢ аҢгы звено бүрүзүнүҢ орнунга түҢнелинде ол дораан-на чаа бөлдүнген молекул ийикпе звено тыптып ,кээп турар бууроашкынныҢ болгаш синтезтиҢ реакцияларыныҢ шыҢгыы хамаарылгазыныҢ илергейлээшкини болуп турар.

Амылыг чүвелерге характерлиг бүдүмелдер солчуушкунунуҢ чуруму оларда бар турар белоктуг катализаторлар-ферментилерден хамааржып турар (катализатор дээрге—химиктиг реакцияныҢ дүргеҢин / өскертип турза-даа, реакция төнген соонда боду өскерилге чок артып турар бүдүмел-дир). Амылыг чүвениҢ кандыг-даа бүдүмели бүдүмелдер солчуушкунунга боттуг киржир төлээде, ол белок-фермент-биле нөмектежилгеге кирер ужурлуг, а бир эвес ынчанмас болза, ол амыдыралдыҢ шапкын эртип турар чорудуушкунунга кандыг-даа ужур-дуза ойнавас, шак ындыг ооҢ саҢлдарны киирер апаар. Амыдыралчы кандыг-даа болуушкуннарны боттандырарынга, а ол ышкаш бүдүмелдер солчуушкунунда ниитизи-биле чүс-чүс болгаш муҢ-муҢ ындыг аҢгы-аҢгы белоктар-ферментилер киржип турар.

БелоктуҢ тускайланып ылгалыр онза байдалы болза, комплексилиг каттыжыышкыннарже ооҢ чүгле органиктиг бүдүмелдер-биле кады эвес, а харын өске белоктар-биле кады база кире бээр аргалыы болур. АҢгыаҢгы белоктар каттыжа бергенде, оларныҢ аразынга чаа физиктиг болгаш химиктиг онза байдалдарлыг хөй молекулдут тыптыышкыннар үүп келир.

Мурнунда бир дески кылдыр тарадып каан янзы-бүрү белоктуг эзилдириглери холуштуруптар болза, оларныҢ молекулдары бүдүн-бүдүн молекулярлыг уяларны азы бөлүктерни тывылдырар. Олар чогуур хемчээлинге четкеш, адактыҢ өөлүнде бүдүмелдериҢ ниити массазындан аҢгыланып хоорулгаш, коацерваттыг деп адаар белоктуг дамдылар болуп аҢгыланы бээр, оларны микроскоп-биле көрүп болур. Ынчаар тывылган дамды бүрүзү, ол бөдүүн болгаш ындыг быжыг туруштуг эвес-даа болза, боду тускай аҢгы, онзагай байдалдыг болуп, ынчангаш бодунда тускай онза бүдүштүг апаар. Дуржулгага ам үеде кончуг белени-биле көрүп болур шак ындыг тыптыышкыннар бистиҢ планетавыска амыдыралдыҢ чаа-ла эгелеп тыптып турар үезинде болуп турган. ЧерниҢ эге баштайгы гидротыптыышкынынга коацерваттыг дамдылар хевирлиг хаажы херек белок дөргүлүг каттыжыышкыннар ылгалып үүп турган.

Ол сонуурганчыг болуушкунну сөөлгү үеде совет эртемденнериҢ лабораториялларынга калбаа-биле өөренип көрген. Тускай арга-биле алган белоктуг дамдыларны ам үеде Москва университединде турган үүштериҢ биохимия кафедразында мээҢ лабораториямда шинчилеп турар. ДуржулгаларныҢ көргүскенибиле алырга, чугула чүве болза, каоцерваттыг белокту дамчыдар оларныҢ эзилдириин долгандыр турар чүзүн-баазын бүдүмелдерни шуптузун хаара тудуп турар кайгамчык тода аргалыг болуп турары болур. Ол бүдүмелдер дамдыныҢ белоктары-биле химиктиг кады чорудуушкунче кирип болур, ынчалза-даа ол чорудуушкуннар-биле чергелештир, маҢаа буурап дүжүүшкүннүҢ дедир болуушкуннары база тыптып болур. Ол-даа, өске-даа чорудуушкуннар кылымал коацерваттарга кончуг оожум боттаныр, ынчалза-даа реакцияны дүргедедип турар чогуур органиктиг ийикпе органиктиг эвес бүдүмелдерни дамдыга киириштирер болза, оларныҢ дүргени элээн бедип болур.

Бердинген коацерваттыг дамды бүрүзүнүҢ ооҢ ыҢайгы чуртталгазынга буурап дүжүүшкүннүҢ болгаш синтезтиҢ дүргедээшкиннериниҢ хамаарылга байдалы ылгал чок эвес болган турары кончуг чугула. Бир эвес ооҢ тускай составыныҢ болгаш турузуунуҢ күжү-биле долгандыр турар чүүлдериҢ бо байдалында синтез буурап дүжүүшкүнден дүрген тыптыр болза, ол байдалдарга туруштуг тыптыышкын болур; а дедир таварылгада болза, ол бодунуҢ туруштуун чидирер болгаш адактыҢ өөлүнде харын-даа шуут-ла арлып чидер апаар.

Ол чорук черниҢ эҢ баштайгы океанынга тывылганы коацерваттыг дамдыларны шилип алырыныҢ магадылалын тургускан. АҢаа шыдамык быжыг дамдылар долгандыр турар эзилдиригниҢ органиктиг бүдүмелдерин оларныҢ сиҢирип ап турганыныҢ ачызы-биле өзүп турган болгаш ооҢ чогуур хемчээлинге четкеш, аҢгыаҢгы кезектерге, тогланчы дамдыларга чарлып турган (коацерваттыг дамдыларныҢ хуваалдазыныҢ ол чорудуушкунун ам үеде бистиҢ лабораториявыста шинчилеп өөренип турар). Ынчаарга организастатынган бүдүмелдериҢ саныныҢ улгадып, коацерваттыг дамдыларныҢ саныныҢ өзүп турганы-биле чергелештир тодаргай угланыышкынче оларныҢ бодунуҢ организастыг шынарыныҢ доктаамал өскерлиишкини база чорупп турган. Долгандыр турар чүүлдериҢ дайлымы-биле дамдыларныҢ организациязынга болуп турган кандыг-даа өскерлиишкин бүрүзү ооҢ ыҢайгы эволюцияга (депшилгеге) артып калырда, бир эвес ол ук коацерваттыҢ динамиктиг туруштуун бедидериниҢ негелдезин хандырып шыдаар турган, чүгле ындыг таварылгада артып калып турган.

Алызы барып ол химиктиг хуулуушкуннарныҢ чурумчутунган өөрлешкек кезээн шиҢгээдип турар белоктуг бүдүмелдериҢ тыптып келиринге, бүдүмелдер солчуушкуннуг болгаш долгандыр турар чүүлдербиле доктаамал кады нөмектежиишкинниҢ бар болдунар чүгле шак ындыг системазыныҢ тыптып келиринге, тодаргайлааргa, амыдыралдыҢ тыптып келиринге чедирген.

БистиҢ кылган шинчилелдериис болза, аҢгы-аҢгы тускайлап каан ферментилерни болгаш оларныҢ холумактарын тускай арганыҢ коацерваттыг дамдыларынга киирип болурунуҢ аргазын илередип турар. Ол чорук бистиҢ үстүнде көргүскенивис ышкаш, амыдыралдыҢ тыптып келгениниҢ оруунга чыткан тус-тус белоктуг системаларга амыдыралчы болуушкуннарны тускай арганыҢ күжү-биле катап делгереҢгейжидериниҢ методун эртемденнериҢ холунга берип турар.

Академик А. ОПАРИН.

Моол-совет найыралдын айы

УЛАН-БАТОР. Моол Арат Республикада моол-совет найыралдыҢ айы улуг көдүрлүүшкүниүг эрттип турар.

Совет Эвилели-биле культуралыг харылзааныҢ моол ниитилелиниҢ салбырлары Совет ЭвилелиниҢ дугайында хөй санныг фото-делгелгелерни организастаанар. Мурэн деп аймак төвүнде ажыттынган фото-делгелге онза эки деритинген. Үш хүнер дургузунда ол делгелгени үш муҢ ажыг кижи көрген. Совет Эвилели-биле культуралыг харылзааныҢ моол ниитилелиниҢ Төп чөвүлели Совет ЭвилелиниҢ үлетпүрүнүҢ болгаш мал ажылыныҢ мурнакчыларыныҢ дуржулгазыныҢ дугайында чугаалап турар чеди брошюраларны парлап үндүрген.

Совет көдээ ажыл-агыйныҢ, совет кинонуҢ, эртемниҢ, техниканыҢ, совет номнуҢ неделяларын чорудуп турар. Совет көдээ ажыл-агый неделязыныҢ үезинде араттар совет көдээ ажыл-агый мурнакчыларыныҢ ажылыныҢ методтары-биле делгереҢгей танышканнар. Ам совет кинонуҢ неделязы эгелээн. Ол неделя моол найыслалдыҢ хөй-ниитизиниҢ төлөөлекчилериниҢ байырлыг хуралы-биле эгелээн. Ол неделяныҢ хүннеринде бүгү чуртка совет кино-фильмнериниҢ фестивальдары болгулаар. Кинофильм фестивалыныҢ программазында «МаринаныҢ салым-чолу», «Сибирь чериниҢ дугайында» тоожулал, «Шынчы өөнүктер» болгаш өске-даа он-он кинолар бар.

Моол-совет найыралдыҢ айынга холбаштыр күрүне болгаш ниитилел организацияларыныҢ бүгү бажыҢнарында совет туктарны, Совет ЭвилелиниҢ Коммунистиг партиязыныҢ болгаш Совет чазактыҢ удуртукчуларыныҢ чуруктарын тургускулаан. НайыслалдыҢ болгаш аймактарныҢ театрларында моол болгаш совет улустарныҢ найыралынга алдар болдурган концерттерни организастап, совет литература болгаш уран-чүүлдүҢ, совет ырыларныҢ кежээлерин кылып турар. Бүгү солуннар ССРЭ-ниҢ чедиишкиннериниҢ болгаш моол-совет найыралдыҢ дугайында хөй чүүлдерни парлап турар.

(СЭТА).

„ЧеховтуҢ айы“

СОФИЯ. БолгарияныҢ телеграф агентилелиниҢ дыҢнадып турарын ёзугаар алырга, улуг орус чогаалчы Антон Павлович ЧеховтуҢ өлген хүнүнден бээр бежен чыл болганыбиле холбаштыр СофияныҢ Кристю Сарафов аттыг улус театры июньну «ЧеховтуҢ айы» кылдыр чарлаан. ТеатрныҢ сценазынга неделя бүрүзүнде эҢ эки артистериҢ киржилгези-биле ЧеховтуҢ «Үш угбашкылар» деп шиизин көргүзүп турар.

(СЭТА).

Италиянын хөй-ниитизи Чеховтун тураскаалын демдеглеп турар

РИМ. Антон Павлович ЧеховтуҢ өлгениниҢ бээр бежен чыл болганын Италияда калбаа-биле демдеглеп турар. Орус чогаалчыларныҢ иштинде Чехов Италияда эҢ-не сураглыг болгаш хөйге делгереҢгей билдингир чогаалчыларныҢ бирээзи болуп турар.

Итали радио Чеховка алдаржыткан 16 дамчыдылгаларны кылган, аҢаа орус литература болгаш театр төөгүзүнүҢ талазы-биле сураглыг тускай эртемниглер киришкен. ЧеховтуҢ «Иванов», «Чайка», «Ваня акый», «Үш угбашкылар», «Вишнялыг сад» деп шиилерин, а ооҢ аҢгыда чамдык аҢгы-аҢгы актыларны болгаш сценажыткан рассказтарын радио-биле дамчыткан. ЧеховтуҢ шиилери, эҢ ылаҢгыя «Үш угбашкылар», «Ваня акый», «Вишнялыг сад» Италияда эки билдингир, ол шиилерни хөй-хөй театр ниитилелдери көргүзүп турарлар.

ЧеховтуҢ өлгениниҢ бээр бежен чыл болганынга алдар болдурган улуг чүүлдерни болгаш улуг орус чогаалчыныҢ хөй-хөй рассказтарын итали парлалга парлап үндүрген. Римде «Казини» деп ном үндүрер чер чоокта чаа ЧеховтуҢ рассказтарыныҢ чаа очулгазын улуг том кылдыр парлап үндүрген.

Итали кинематография ЧеховтуҢ чамдык рассказтарыныҢ утказы-биле тургустунган «Куда» деп чаа фильмни чогаалчыныҢ тураскаалынга алдаржыткан. Ол фильмни бүгү-делегейниҢ Венецияга болган он дөрткү кино-фестивалыныҢ директору турган Антонио Петруччи тургускан. Фильмде сураглыг итали актёрлар, ооҢ иштинде реалистиг итали кинонуҢ сураглыг төлөөлекчилериниҢ бирээзи, «Чадаг терге оорлакчылары» деп кинонуҢ тургузукчузу Витторио Де Сика болгаш өскелер-даа киржип турар.

(СЭТА.

Лисынманчы ёзу-чурумнуҢ кризизи

ЛОНДОН. Рейтер агентилелиниҢ Сеулда корреспондентизиниҢ медээзинден илереп турары болза, июнь 13-те лисынманчы ийи министр дүжүп бээриниҢ дугайын чазакка медеглээннер. Июнь 12-де премьер-министр Пэк Ду Чжин дужүп бээрин саҢлдаан. Ол чорук болза, „чаза чазакка таарышпас чоруктуҢ өзүп турарын айтып турар» деп корреспондент демдеглеп турар.

(СЭТА).

Индонезияда чепсектиг дээрбечилернин үүлгедиглери

ДЖАКАРТА. Барыын Явада чепсектиг дээрбечилер чонну дерзиилеп, чазактыҢ янзы-бүрү хемчеглерин болгаш соҢгулдаларга белеткелди үзүп турары парлалга дыҢнадыгларындан илдең болуп турар. Тассикмалай районунга тараачыннарныҢ он-он бажыҢнарын дээрбечилер өртедипкенин июнь 17-де Антада агендилели дыҢнаткан. Өлүрткениер база бар.

Бандунг районунда чепсектиг үскүлежиишкиннер болуп турар.

(СЭТА).

Харыысалгалыг редакторнуҢ оралакчызы М. Н. Люндуп.

ХҮН, АГААР БОЛГАШ СУГ

Организмни быжыдар болгаш каннаар

Олар туберкулёзтан болгаш өске-даа аарыглардан организмни камгалаар, эмнээр, организмге күчү, шыдалды болгаш энергияны бээрлер.

ЭмчиниҢ сүмези-биле

Агаар суг онгачаларын хереглеп эштинер!

Хүн, агаар болгаш сугнуҢ саҢлдары күш-культура-биле каттышкаш, нервиниҢ болгаш шыҢган эттериҢ системаларын быжыдар, ханныҢ составын экижидер, иштики органнарга агаар сиҢиишкинин болгаш чем хуулдурулгазын күштелдирер.

Хүн онгачаларынга чоорту эштип өөренинер! Бирги хүнде 5—8 минутада, хүн бүрүде 5 минутаны немеп тургаш, чартык айда 40—60 минутада эштиишкинни үргүлчүлээрин чедип алынар!

БойдустуҢ күчүлүг күжүн медерелдин-биле болгаш калбаа-биле ажыглаҢар!

Тыва областа санитар чырыдыышкын БажыҢы.

1954 чылдың ийиги чартыында „ШЫННЫҢ“

чагылгазын хүлээп ап турар.

ЧАГЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ:

Чартык чылда 26 рубль 10 коп.
Үш айда 13 рубль 5 коп.
Неделяда 5 үнер.

Чагылганы Тыва областыҢ бүгү харылзаа конторалары, салбырлары болгаш агентилери хүлээп ап турар.

Ол ышкаш областыҢ

„ТУВИНСКАЯ ПРАВДА“,
„МОЛОДЕЖЬ ТУВЫ“—„ТЫВАНЫҢ АНЫЯКТАРЫ“,
„СЫЛДЫСЧЫГАШ“

солуннарныҢ чагылгаларын хүлээп ап турар.

СОЮЗПЕЧАТЬ.

ЭРТЕМ ТЕМАЗЫНГА БЕСЕДАЛАР

Амыдыралдың тыптып келгениниҢ айтырыы

(Төнчүү. Эгези 3-кү арында).

үрептер болза, ол кандыг-даа аян чок үен-даян чүве апаар. Амылыг организмнерде реакциялар база шак-ла ындыг байдалдыг. Ажыышкын, тыныышкын, фотосинтез белоктарныҢ синтези болгаш өске-даа чүүлдер дээн ышкаш ындыг амыдыралчы болуушкуннар үе-шаг аайыбиле боттарыныҢ аразында шыҢгыы чоок харылзаалыг аҢгы-аҢгы химиктиг реакцияларныҢ узун илчирбези болур. Белоктуг бүдүмелдериҢ доктаамал туруп турары, амылыг организмнерде оларныҢ бары дээрге, ол шыҢгыы корум-чурумнуҢ чүгле илергейлээшкини, адырлып чарылган молекул азы ооҢ аҢгы звено бүрүзүнүҢ орнунга түҢнелинде ол дораан-на чаа бөлдүнген молекул ийикпе звено тыптып ,кээп турар бууроашкынныҢ болгаш синтезтиҢ реакцияларыныҢ шыҢгыы хамаарылгазыныҢ илергейлээшкини болуп турар.

Амылыг чүвелерге характерлиг бүдүмелдер солчуушкунунуҢ чуруму оларда бар турар белоктуг катализаторлар-ферментилерден хамааржып турар (катализатор дээрге—химиктиг реакцияныҢ дүргеҢин / өскертип турза-даа, реакция төнген соонда боду өскерилге чок артып турар бүдүмел-дир). Амылыг чүвениҢ кандыг-даа бүдүмели бүдүмелдер солчуушкунунга боттуг киржир төлээде, ол белок-фермент-биле нөмектежилгеге кирер ужурлуг, а бир эвес ынчанмас болза, ол амыдыралдыҢ шапкын эртип турар чорудуушкунунга кандыг-даа ужур-дуза ойнавас, шак ындыг ооҢ саҢлдарны киирер апаар. Амыдыралчы кандыг-даа болуушкуннарны боттандырарынга, а ол ышкаш бүдүмелдер солчуушкунунда ниитизи-биле чүс-чүс болгаш муҢ-муҢ ындыг аҢгы-аҢгы белоктар-ферментилер киржип турар.

БелоктуҢ тускайланып ылгалыр онза байдалы болза, комплексилиг каттыжыышкыннарже ооҢ чүгле органиктиг бүдүмелдер-биле кады эвес, а харын өске белоктар-биле кады база кире бээр аргалыы болур. АҢгыаҢгы белоктар каттыжа бергенде, оларныҢ аразынга чаа физиктиг болгаш химиктиг онза байдалдарлыг хөй молекулдут тыптыышкыннар үүп келир.

Мурнунда бир дески кылдыр тарадып каан янзы-бүрү белоктуг эзилдириглери холуштуруптар болза, оларныҢ молекулдары бүдүн-бүдүн молекулярлыг уяларны азы бөлүктерни тывылдырар. Олар чогуур хемчээлинге четкеш, адактыҢ өөлүнде бүдүмелдериҢ ниити массазындан аҢгыланып хоорулгаш, коацерваттыг деп адаар белоктуг дамдылар болуп аҢгыланы бээр, оларны микроскоп-биле көрүп болур. Ынчаар тывылган дамды бүрүзү, ол бөдүүн болгаш ындыг быжыг туруштуг эвес-даа болза, боду тускай аҢгы, онзагай байдалдыг болуп, ынчангаш бодунда тускай онза бүдүштүг апаар. Дуржулгага ам үеде кончуг белени-биле көрүп болур шак ындыг тыптыышкыннар бистиҢ планетавыска амыдыралдыҢ чаа-ла эгелеп тыптып турар үезинде болуп турган. ЧерниҢ эге баштайгы гидротыптыышкынынга коацерваттыг дамдылар хевирлиг хаажы херек белок дөргүлүг каттыжыышкыннар ылгалып үүп турган.

Ол сонуурганчыг болуушкунну сөөлгү үеде совет эртемденнериҢ лабораториялларынга калбаа-биле өөренип көрген. Тускай арга-биле алган белоктуг дамдыларны ам үеде Москва университединде турган үүштериҢ биохимия кафедразында мээҢ лабораториямда шинчилеп турар. ДуржулгаларныҢ көргүскенибиле алырга, чугула чүве болза, каоцерваттыг белокту дамчыдар оларныҢ эзилдириин долгандыр турар чүзүн-баазын бүдүмелдерни шуптузун хаара тудуп турар кайгамчык тода аргалыг болуп турары болур. Ол бүдүмелдер дамдыныҢ белоктары-биле химиктиг кады чорудуушкунче кирип болур, ынчалза-даа ол чорудуушкуннар-биле чергелештир, маҢаа буурап дүжүүшкүннүҢ дедир болуушкуннары база тыптып болур. Ол-даа, өске-даа чорудуушкуннар кылымал коацерваттарга кончуг оожум боттаныр, ынчалза-даа реакцияны дүргедедип турар чогуур органиктиг ийикпе органиктиг эвес бүдүмелдерни дамдыга киириштирер болза, оларныҢ дүргени элээн бедип болур.

Бердинген коацерваттыг дамды бүрүзүнүҢ ооҢ ыҢайгы чуртталгазынга буурап дүжүүшкүннүҢ болгаш синтезтиҢ дүргедээшкиннериниҢ хамаарылга байдалы ылгал чок эвес болган турары кончуг чугула. Бир эвес ооҢ тускай составыныҢ болгаш турузуунуҢ күжү-биле долгандыр турар чүүлдериҢ бо байдалында синтез буурап дүжүүшкүнден дүрген тыптыр болза, ол байдалдарга туруштуг тыптыышкын болур; а дедир таварылгада болза, ол бодунуҢ туруштуун чидирер болгаш адактыҢ өөлүнде харын-даа шуут-ла арлып чидер апаар.

Ол чорук черниҢ эҢ баштайгы океанынга тывылганы коацерваттыг дамдыларны шилип алырыныҢ магадылалын тургускан. АҢаа шыдамык быжыг дамдылар долгандыр турар эзилдиригниҢ органиктиг бүдүмелдерин оларныҢ сиҢирип ап турганыныҢ ачызы-биле өзүп турган болгаш ооҢ чогуур хемчээлинге четкеш, аҢгыаҢгы кезектерге, тогланчы дамдыларга чарлып турган (коацерваттыг дамдыларныҢ хуваалдазыныҢ ол чорудуушкунун ам үеде бистиҢ лабораториявыста шинчилеп өөренип турар). Ынчаарга организастатынган бүдүмелдериҢ саныныҢ улгадып, коацерваттыг дамдыларныҢ саныныҢ өзүп турганы-биле чергелештир тодаргай угланыышкынче оларныҢ бодунуҢ организастыг шынарыныҢ доктаамал өскерлиишкини база чорупп турган. Долгандыр турар чүүлдериҢ дайлымы-биле дамдыларныҢ организациязынга болуп турган кандыг-даа өскерлиишкин бүрүзү ооҢ ыҢайгы эволюцияга (депшилгеге) артып калырда, бир эвес ол ук коацерваттыҢ динамиктиг туруштуун бедидериниҢ негелдезин хандырып шыдаар турган, чүгле ындыг таварылгада артып калып турган.

Алызы барып ол химиктиг хуулуушкуннарныҢ чурумчутунган өөрлешкек кезээн шиҢгээдип турар белоктуг бүдүмелдериҢ тыптып келиринге, бүдүмелдер солчуушкуннуг болгаш долгандыр турар чүүлдербиле доктаамал кады нөмектежиишкинниҢ бар болдунар чүгле шак ындыг системазыныҢ тыптып келиринге, тодаргайлааргa, амыдыралдыҢ тыптып келиринге чедирген.

БистиҢ кылган шинчилелдериис болза, аҢгы-аҢгы тускайлап каан ферментилерни болгаш оларныҢ холумактарын тускай арганыҢ коацерваттыг дамдыларынга киирип болурунуҢ аргазын илередип турар. Ол чорук бистиҢ үстүнде көргүскенивис ышкаш, амыдыралдыҢ тыптып келгениниҢ оруунга чыткан тус-тус белоктуг системаларга амыдыралчы болуушкуннарны тускай арганыҢ күжү-биле катап делгереҢгейжидериниҢ методун эртемденнериҢ холунга берип турар.

Академик А. ОПАРИН.

1954 чылдың сентябрь 18-те, Шагаан-Арыгның № 2 ортумак школазынга, бистиҢ школаның чедиги класс доосканнары-биле ужуражыышкын кежээзи болур.

Мурнунда чедиги класс доосканнар төрүүнген чылыҢарны, тускай эртемиҢерни, ажылдап турар чериҢерни дыҢнадырыҢарны диледивис.

Дирекция.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин көдүмчүзү, бажың 7. ТЕЛЕФОНШАРЫ: Харыысалгалыг редакторнуҢ 3—62, харыысалгалыг редакторнуҢ оралакчызының, партийжи амыдырал, культура болгаш амыдырал киллистериниҢ—3—88. харыысалгалыг секретарының 3—68, пропаганда болгаш көдээ ажыл-агый, үзетүр болгаш транспорт, чагаа киллистериниҢ, бухгалтериянын 4—98, иштики информация киллизиниҢ—3—65.

ТС—01892. Культура эргелелиниҢ типографизи